

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Obor Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve
sdělovacích prostředcích

LEXIKÁLNÍ PROJEVY
EXPRESIVITY A EMOCIONALITY
V LITERÁRNÍM TEXTU

Lexical expressions of emotionality and expressivity in literary
text

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Vypracovala: Karolína Talajková

Olomouc 2022

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma „Lexikální projevy emocionality a expresivity v literárním textu“ vypracovala samostatně pod odborným vedením Mgr. Dariny Hradilové, Ph.D., s uvedením všech použitých zdrojů a literatury.

V Olomouci 2022

.....

podpis

Ráda bych tímto poděkovala Mgr. Darině Hradilové, Ph.D., za vedení bakalářské práce, ochotu, vstřícnost, podporu, neuvěřitelnou trpělivost a poskytování cenných připomínek při tvorbě této práce.

Obsah

Úvod.....	5
1 Expresivita	7
1.1 Způsoby vyjádření expresivity v jednotlivých rovinách jazyka	8
1.1.2 Expresivita v lexiku	8
1.1.3 Funkce jazyka a expresiv	12
1.2 Jaroslav Zima a jeho pojetí expresivity	12
1.2.2 Expresivita adherentní	20
1.2.3 Expresivita kontextová	24
2 Emocionalita	25
2.1 Monika Schwarz-Frieselová a její pojetí emocionality	26
2.1.1 Slova popisující emoce	27
2.1.2 Slova zprostředkovávající emoce	27
2.2 Rudolf Šrámek a jeho pojetí emocionality	28
Analytická část závěrečné bakalářské práce	30
Klasifikace emocí	30
3 Ignát Herrmann	31
3.1 Osobnost a dílo Ignáta Herrmanna	31
4 Petr Šabach	33
4.1 Osobnost a dílo Petra Šabacha.....	33
5 Analýza jazykového materiálu.....	36
5.1 Lexikální jednotky popisující emoce.....	36
5.2 Expresivní lexikální jednotky	37
6 Jazyková komika.....	41
Závěr	45
Anotace	47
Resumé.....	49
Použitá literatura	50

Úvod

Předkládaná bakalářská práce se zabývá lexikálními projevy expresivity a emcionality v českých prozaických textech. V této závěrečné práci se snažíme věnovat oběma těmto jevům, a to na základě analýzy dvou prozaických textů. Pro náš rozbor jsme vybrali humoristický román z 19. století *Otec Kondelík a ženich Vejvara* autora Ignáta Herrmanna a *Hovno hoří* od Petra Šabacha, který reprezentuje současnou českou tvorbu. Román Ignáta Herrmanna byl poprvé knižně vydán v roce 1898 (my pracujeme s vydáním z roku 1988). Povídkový soubor Petra Šabacha byl poprvé vydán v roce 1994. My jsme pro náš rozbor zvolili dílo vydané v nakladatelství Paseka v roce 2019. Obě tato díla jsou v české literatuře velmi populární. V této závěrečné práci také věnujeme prostor základním informacím o životě autorů.

Abychom byli schopni tyto jevy, tedy expresivitu a emcionalitu, v textu rozpoznat a správně je určit, je nezbytné vycházet z teoretických poznatků, kterým se věnujeme v první části této závěrečné práce. Cílem teoretické části práce je podat teoretické znalosti o expresivitě a emcionalitě, popsat jejich vzájemný vztah a jejich rozdíly. Velký důraz klademe na poznatky a dílo *Expresivita slova v současné češtině* Jaroslava Zimy, který se expresivitě zevrubně věnuje, a z jehož členění na expresivitu inherentní, adherentní a kontextovou následně vycházíme v analytické části závěrečné práce. Abychom byli schopni identifikovat druhy emocí, uvádíme jednoduchou klasifikaci základních lidských emocí. Emocionální jednotky následně rozlišujeme podle kritéria, zda emoci zprostředkovávají nebo popisují. Při tomto dělení vycházíme z poznatků Moniky Schwarz-Frieselové.

V analytické části práce se snažíme v textech vyhledat a zpracovat konkrétní příklady lexikálních projevů expresivity a emcionality. Expresivitu považujeme za formálně signalizovaný jazykový jev a emcionalitu za každý projev emocí, ať už pozitivních, či negativních. Abychom se vyvarovali ryze subjektivního posuzování při určování lexikálních projevů expresivity, opíráme se o *Slovník spisovného jazyka českého* a *Slovník nespisovné češtiny*. Analytická práce je založena na četném množství námi identifikovaných expresivních a emocionálních jednotek. K analýze jsme vybrali dvě humoristická díla – proto se

v závěru této části snažíme také přiblížit, jak je jazyk v dílech využíván, aby bylo dosaženo komického účinku.

Teoretická část závěrečné bakalářské práce

1 Expresivita

Pojem expresivita je pojmem v lingvistice značně používaným a známým, pro potřeby této závěrečné práce však považujeme za vhodné jej definovat. V *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Křístek 2017) je expresivum definováno jako „lexikální výrazový prostředek vyjadřující citový, hodnotící a volní vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti.“ Expresiva navíc vedle pojmové složky lexému obsahují, na rozdíl od slov neutrálních neboli bezpříznakových, „pragmatickou složku významu příslušného výrazového prostředku danou postojem mluvčího; u konkrétních výrazových prostředků se může mluvit o existenci expresivního příznaku.“ (Tamtéž) Pro srovnání uvádíme i další definici Edvarda Lotka ze *Slovníku lingvistických termínů pro filology* (2003, s. 34): „Pragmatická složka významu lexému nebo jeho výskytu, popř. i jiných jednotek, je dána jako různě silný projev afektivního a volního vztahu mluvčího, nebo vyplývá z užití, které se v kontextu chápe jako neobvyklé, resp. vybočující z očekávané formy; překrývá se s emocionálností, afektivním a konotativním významem.“ Jak můžeme z výše uvedeného vidět, obě definice pojmu jsou interpretovány shodně. Expresivita ve slovní zásobě byla podrobně zpracována Jaroslavem Zimou (1961) v díle *Expresivita slova v současné češtině*, kterému v této závěrečné práci věnujeme značnou pozornost. Na expresivitu je nejčastěji nahlíženo z pohledu lexikologického: „lexikologie se zabývá strukturou lexikálního významu a jeho změnami (přenesené významy s expresivní platností, vzájemným vztahem formy a významu (expresivita signalizovaná formou slova) i stratifikací slovní zásoby (postavení expresiv v systému lexika).“ (Hradilová 2015, s. 7–8)

Z uvedených definic vyplývá, že každý příjemce v daném okamžiku vnímá expresivitu subjektivně podle svých aktuálních emocí a pocitů, zároveň však záleží i na emočním rozpoložení producenta komunikátu. Z tohoto důvodu může být interpretace expresivních lexémů značně složitá. Abychom se vyvarovali ryze subjektivního hodnocení vybraných lexémů v dalších částech práce, využili jsme *Slovníku spisovného jazyka českého* a jeho internetové verze dostupné na <https://ssjc.ujc.cas.cz/>.

1.1 Způsoby vyjádření expresivity v jednotlivých rovinách jazyka

Expresivní významy lexémů mohou být nesený ve všech rovinách jazykového systému. V jazyce mluveném může být expresivita nesená různými intonačními změnami projevu (např. klesání či zvyšování hlasu) nebo změnami v rychlosti projevu. V rovině fonetické se nositeli expresivity stávají odchylky od fonetické normy (např. *oni hrrr na mě*), kdy je prodloužena vyslovovaná souhláska, případně k vyjádření expresivních postojů mohou sloužit některé skupiny souhlásek (např. sloveso *čapnout* ve významu chytit). V rovině fonologické signalizuje expresivnost -ej- namísto spisovného -ý-/í-. V rovině morfologické může jít o konkurenci neutrálního a expresivního výrazu (jako příklad lze uvést nominativ plurálu maskulina se sufixem -ista: *idealisté* × *fašisti*). Mnoho expresivních prostředků nabízí i rovina slovotvorná, např. slovo *vědátor* × *vědec*. Značně rozsáhlé možnosti vyjádření emocí nabízí rovina syntaktická. Neutrálním schématem je slovosled, kdy mluvčí ve výpovědi nejdříve vyjadřuje téma, o němž informaci podává, a následně réma, tj. vlastní informaci. Je-li myšlenka provázena citovým postojem mluvčího, může se objektivní pořadí (tj. téma – réma) ve výpovědi změnit v subjektivní (réma – téma). V mluveném projevu je změněný slovosled podpořen intonačními změnami. Dalším příkladem expresivního syntaktického schématu je tzv. parcelace výpovědi, např. *Říct takovou nehoráznost! Jemu rovnou do očí! Před lidmi!* Expresivnost syntaktického schématu lze vyjádřit i řečnickými otázkami, které mohou vyjadřovat přesvědčení o správnosti nějakého vlastního jednání. Nejvíce projevů expresivity se vyskytuje ve slovní zásobě, na kterou se v této závěrečné práci pokusíme komplexně zaměřit. Tendenci vytvářet expresivní konkurenty k neutrálním výrazům můžeme pozorovat tam, kde se mluvčí nemůže ubránit citovým postojům. (Jelínek 1995, s. 775–776)

1.1.2 Expresivita v lexiku

Stejně jako celý systém slovní zásoby i její jednotlivé prvky, včetně expresivních výrazů, procházejí neustálým vývojem. Pro expresivitu je charakteristická vysoká míra proměnlivosti založená na užívání slov v nových aktualizovaných významech a různých kontextech. (Hradilová 2015, s. 35)

V rámci slovní zásoby vedle neutrálních slov můžeme vyčlenit slova s nějakým specifickým příznakem. Nyní se tomuto jevu budeme věnovat a zmíníme slovní

zásobu vymezenou teritoriálně, sociálně, příslušnou funkčněstylově a slovní zásobu vymezenou příznakem expresivnosti. K tomuto rozčlenění jsme využili výkladu v *Příruční mluvnici češtiny* (1995).

1.1.2.1 Lexikum vymezené příznakem expresivnosti

Jak již bylo řečeno v definici výše, expresivní výraz se od neutrálního odlišuje tím, že obsahuje významovou složku vyjadřující citový vztah mluvčího, tedy jeho subjektivní postoj. Expresivně zabarvená slova se rozlišují především podle kladného a záporného hodnotícího příznaku. Podle různých kritérií je dále můžeme dělit na eufemismy, dysfemismy, augmentativa, slova dětská, deminutiva, vulgarismy a hypokoristika.

1.1.2.1.1 Kladně zabarvená slova

Mezi slova, která jsou zabarvená kladně hodnotícím příznakem, patří:

- **slova familiární** – jsou používána v důvěrném kontaktu blízkých osob (např. *kočička, miláček*);
  - (1) „Světlo? Vždyť nemůže hořet do rána, **dušičko**. Vždyť půjdeme spát.“ (Herrmann 1988, s. 365)
  - (2) „Byl, **dušinko**,“ odpovídal Vejvara horlivě. (Herrmann 1988, s. 329)
  - (3) Nejdražší Pepičko! Milované **srdíčko**! (Herrmann 1988, s. 289)
  - (4) P. S. Drahý **milouši**, tuhle Vám s maminkou posíláme [...] (Herrmann 1988, s. 291)
- **hypokoristika** – domácí obměny vlastních nebo obecně příbuzenských jmen (např. *brácha, Mančinka*);
  - (5) Kondelík maloval, slečna **Betyňka** pokrývala nábytek chatrnějšími prostěradly, starými povlaky ze slavníků a podobnými čalouny. (Herrmann 1988, s. 10)
  - (6) V jídelně tím okamžikem utichlo chřestění příborů a cinkot talířů, a do kuchyně vběhla slečna **Pepička**, roztomilé poupě manželského sdružení Kondelíkových. (Herrmann 1988, s. 17)
  - (7) Anna, které se tenkrát říkalo **Andulka**, stála zamyšleně před ponurým domem jedné ponuré ulice a chtivě pozorovala kluka ze sousedství a jeho novou koloběžku. (Šabach 2019, s. 41)
  - (8) „Polib nám prdel, **Sašo!**“ (Šabach 2019, s. 67)
- **slova dětská** – jsou užívána dětmi nebo dospělými hovořícími s dětmi (např. *papat, hačat*);

- **eufemismy (meliorativa)** – jsou zjemňující slova, která nahrazují pojmenování nepříjemné situace (např. *být v náladě* místo *být opilý*, *zapáchat* místo *smrdět*).

1.1.2.1.2 Záporně zabarvená slova

Mezi slova, která jsou zabarvena záporně, řadíme:

- **pejorativa** – jsou slova hanlivá, znevažující (např. *špicl*, *šmelinář*); k těmto slovům řadíme i **augmentativa** – to jsou slova zveličelá (např. *babizna*, *psisko*). V konkrétních kontextech však nemusí vždy vyjadřovat záporný hodnotící příznak.
- **slova zhrubělá** – např. *tlama*, *žrát*;
(9) Chlupatou a svalnatou **prackou** – to si teda piš! (Šabach 2019, s. 20)
- **slova vulgární** – např. nadávky *hajzl*, *prase*;
(10) Byl to na můj vkus trochu moc **grázl**, ale je zase fakt, že tak ledový a klidný, jako byl Kovboj, nebyl nikdo z nás. (Šabach 2019, s. 65)
- **dysfemismy** – slova zveličující nepříjemné skutečnosti, jsou protipólem k eufemismům (např. *chcípnout* místo *zemřít*, *být mimo mísu* místo *být neinformovaný*).

1.1.2.2 Lexikum vymezené teritoriálně

Slova, jejichž užívání je omezeno místně, označujeme jako dialektismy. Jedná se například o nářeční ekvivalenty pro spisovný výraz *peřina*: *duchna*, *svrchnice*, *poduška*. Řadíme sem i tzv. regionalismy, konkrétně čechismy nebo moravismy, pokud jsou tato slova typická pro celou oblast Moravy nebo Čech. Jako konkrétní příklady moravismů můžeme uvést *dědina* × *vesnice*, *vlézt se* × *vejít se*, *zavazet* × *překážet*. Dále do této skupiny zařazujeme i etnografismy. To jsou nářeční slova, která charakterizují specifickou skutečnost pro daný region (např. části kroje: *kordule*, *fěrtoch*). Specifickou vrstvou slovní zásoby jsou slova obecné češtiny. Obecná čeština byla původně interdialektem, dnes je však především v Čechách všeobecně užívaná v běžně mluvených projevech.

(11) „**Vo** co?“ zeptal se pak troufale. (Šabach 2019, s. 13)

(12) „**Dejcháš!**“ konstatoval plešatec s jistou směsicí roztrpčení a údivu zároveň, „ty **dejcháš**, dědku!“ (Šabach 2019, s. 13)

1.1.2.3 Lexikum vymezené sociálně

Do této oblasti lexika řadíme profesní mluvu, slang a argot. Profesní mluvu označujeme jako „soubor termínů a frází užívaných skupinou zaměstnanců při pracovním procesu (např. profesní mluva zdravotnická: *pacoš – pacient ...*)“ (Hladká 1995, s. 94) Slang je „soubor slov a frází užívaných skupinou lidí spjatých stejným zájmem, eventuálně též profesí“ (např. vysokoškolský slang) (tamtéž). Argot je lexikální vrstva příznačná typická pro sociální skupiny společensky nepřijatelné až škodlivé. Užívání argotu je příznačné například pro neoficiální komunikaci kriminálních a narkomanů. (Hubáček, Krčmová 2017)¹ Pro profesní mluvu je charakteristická úspornost a významová jednoznačnost v konkrétním prostředí; slang a argot se vyznačují velkou synonymičností, expresivností, užíváním metaforických pojmenování. (Hladká 1995, s. 94)

1.1.2.4 Lexikum vymezené časovou platností

Na periferii české slovní zásoby z hlediska časového rozlišujeme dvě příznakové vrstvy – slova zastarávající a slova nová. Mezi slovy zastarávajícími rozlišujeme:

- **archaismy** – jsou to pojmenování, která ustupují pojmenováním novějším a postupně běžnějším (např. *regiment* × *pluk*, *anžto* × *protože*);
- **historismy** – slova označující zaniklé historické skutečnosti (např. *halapartna*, *cech*, *tolar*). V románu *Otec Kondelík a ženich Vejvara* jsme našli historismus *šnofouni*, který je zároveň nadávkou (SSJČ):

(13) „Jen je nech, Bety! Jsou mezi nima na magistrátě taky **šnofouni**!“ (Herrmann 1988, s. 70)

Užívání historismů je typické pro beletristickou historickou literaturu; jejich užití mimo tento žánr může nést expresivní příznak.

Slova nová, neboli **neologismy**, jsou relativně nová slova, která ještě nejsou v povědomí mluvčích pevně zakotvena a užívána nebo jsou jako nová zatím pocíťována. Postupně se stávají frekventovanějšími a stávají se plnohodnotnou součástí slovní zásoby (např. *sjetina*, *zohlednit*). Proces zakotvení ve slovní zásobě může být různě rychlý; některé neologismy se v jazyce neuchytí vůbec a

¹ HUBÁČEK, Jaroslav, Marie KRČMOVÁ. 2017. *Nový encyklopedický slovník češtiny* dostupný na <https://www.czechency.org/>, cit. 7. 4. 2022.

zanikají (např. zánik neologismů v době obrozenecké: *zpěvořečnost* – básnictví). V současnosti se jedná o přejímky z jiných jazyků, zejména z angličtiny. (Hladká 1995, s. 94–95)

1.1.2.5 Lexikum vymezené příslušností k funkčnímu stylu

Některá slova jsou typická pro určitý funkční styl a nesou nějaký určitý příznak, např. příznak stylu odborného (užívání odborných termínů), stylu publicistického, stylu administrativního. Příznak expresivity pak mohou nést slova, která použijeme v jiné oblasti, než je pro ně typické.

1.1.3 Funkce jazyka a expresiv

Jazyk plní řadu funkcí. Roman Jakobson popsal šest základních funkcí jazyka, které souvisí s jeho komunikačním modelem. Charles Bally (1909) rozlišoval věcně sdělnou a výrazovou (expresivní) funkci promluvy a tyto funkce následně přiřadil jazyku obecně. Podle Bühlera se jazykový znak ustavuje v komunikační situaci ve vztahu mezi mluvčím, příjematelem a předměty a stavy věcí. Těmto třem znakům pak Bühler přiřazuje funkci výrazovou (expresivní), výzovou (apelovou) a reprezentační, pro které jsou typické určité výrazové prostředky.

Nás zajímá především funkce výrazová. Výrazovou funkcí se rozumí to, že „jazykové znaky slouží artikulaci, výrazu vnitřního stavu mluvčího.“ (Nekula 2017) Tato funkce vstupuje do popředí např. při vyjadřování přání, při užívání citoslovcí nebo expresivních slov ve větách zvolacích.

Dalšími funkcemi jazyka uvádíme funkci výzovou, odrazovou; k nim dále ve 30. letech minulého století Mukařovský rozpracoval funkci estetickou. Při výzkumu byly připojeny i funkce metajazyková, fatická a poetická.

1.2 Jaroslav Zima a jeho pojetí expresivity

Lexikolog a lexikograf Jaroslav Zima na začátku své monografie *Expresivita slova v současné češtině* (1961) uvádí, že s definicí podstaty expresivity se lingvistika potýká již několik desetiletí. Ve své práci zdůrazňuje, že abychom došli k co možná nejpřesnějším poznatkům o expresivitě slova, je třeba vycházet ze „synchronního zkoumání celé slovní zásoby jazyka“ (Zima 1961, s. 8) Jako materiálovou základnu své práce využívá jednak lexikální prostředky soudobého jazyka v *Příručním slovníku jazyka českého*, jednak prozaická díla soudobé české literatury. Ke svému výzkumu využívá také mluvený jazyk, především spontánní

mluvené projevy. (tamtéž, s. 9) Podle autora jsou pro poznání podstaty expresivity důležité lexikální aktualizace – i takové, které mají charakter jazykového experimentování. Cílem této experimentace bývá především jazyková komika. (tamtéž, s. 47)

Jaroslav Zima ve své studii vymezil expresivitu trojího druhu – **expresivitu inherentní, expresivitu adherentní a expresivitu kontextovou.**

1.2.1 Expresivita inherentní

Expresivita inherentní se jeví jako nejsnadněji rozpoznatelná u slov, jejichž expresivní charakter rozeznáme i bez kontextu. Podle Zimy (1961, s. 10) je jejich expresivnost „neoddělitelnou součástí jejich významu“ a často také souvisí s jejich hláskovou a slovtvornou podobou. Expresivita těchto výrazů nevzniká jejich významovou změnou, ale naopak je jejich stálou součástí, pokud tedy nemizí jejich nadměrným užíváním. (tamtéž, s. 12)

U mnohých slov poznáme expresivitu slov dle Zimy již z podoby jejich hláskového skladu, zejména tedy z podoby jejich základu – jako příklady uvádí slova *fňukat*, *vyzunknout*, *hňup*, *hulit*, *bžuchnout*, *cmrndat*. Formálním indikátorem expresivity u této skupiny výrazů je jednak neobvyklost daných hlásek se zřetelem k hláskovému skladu neutrálních výrazů, jednak také odlišnost obměny zvukové podoby vzhledem k výrazu, které se může zdát jako základní. Chceme-li dojít k podstatě a příčinám vzniku inherentní expresivity, která se jeví v hláskovém tvoření základu výrazů, nelze ji zkoumat pouze v synchronním jazykovém plánu. Odvolává se zde na myšlenky Josefa Miloslava Kořínka a Václava Machka, jejichž studie dokázaly, že tento jev souvisí se staršími fázemi vývoje jazyka a často má původ již v indoevropském prajazyce. (Zima 1961, s. 12)

(14) Když Podzimek **dořňukal** a my dostali rozchod, snažil jsem se přiblížit se k těm holčičím očím blíž. (Šabach 2019, s. 80)

Nejobsáhlejší skupinu tvoří slova inherentně expresivní. To jsou slova, jejichž expresivita je dána sufixy, které svou tvarovou a významovou nápadností indikují výkyv od neutrálního základu. Tento výkyv může mít podle autora buď stránku kvantitativní, nebo stránku kvalitativní. Expresivita daná sufixy se vyskytuje ve slovní zásobě u šesti slovních druhů – u podstatných jmen, přídavných jmen, sloves, příslovcí, u číslovky *všecek* a u některých zájmen. U

adjektiv je expresivita dána rozmanitými deminutivními příponami (například -*ičkový*, -*inký*, -*ičkatý*, -*oučkový* ad.), které mohou být také reduplikovány, nebo příponami augmentativními (například -*ánský*, -*anánský*, -*ytánský* ad.)

(15) „S tebou je to těžký!“ nařikal **maličkový** stařík. (Šabach 2019, s. 10)

(16) Za ním spěchala panička a **všecek** zdrcen sledoval Vejvara po boku Pepiččině. (Herrmann 1988, s. 109)

(17) „No tak, pane Vejvaro, vy tuhle, a tady pan Slaviček, tak. Máte už asi hlad, co? Jen ještě **maličké** strpení, už to tu bude – a pak musíte hodně jíst, abyste Betynce udělali radost...“ (Herrmann 1988, s. 314)

(18) Fakt jsem nevěděl, jestli nejsem náhodou perverzní, ale mně se líbily holky slušně vychované a **čist'oučkový**, a zatím se na mě lepily pořád stejné pseudointelektuální potvory s dlouhými vlasy, které polykaly fenmetrazin po hrstech, kouřily a měly enormní spotřebu kávy. (Šabach 2019, s. 91)

(19) Stál v něm nad **opravdickým** kanálkem, všechno kolem bylo **opravdické**, a nikdo ho v tu chvíli nemohl pozorovat. (Šabach 2019, s. 21)

(20) Paní Kondelíková je o hlavu menší manžela svého, **běloučká** jako z těsta, světle hnědých očí, a hnědými jejími vlasy probleskuje tu a tam stříbrná nitka. (Herrmann 1988, s. 13)

(21) **Pomaloučku potichoučku** se plížila po schodech a opatrně otevřela domovní dveře. (Šabach 2019, s. 71)

Tvary s hojným výskytem deminutivního sufixu často ztrácejí svou expresivitu, naopak ty tvary s méně často užívanými příponami si svou expresivitu zachovávají. U adjektiv vzniká expresivita změnou jak kvantitativních, tak i kvalitativních vazeb k základnímu tvaru, u deminutiv slovesných jde zpravidla pouze o změnu kvalitativní, která se odráží na pozadí synonymické dvojice neutrálního slova a expresivního (například *spát – hajat, hajánkovat*). Jaroslav Zima expresivitu danou příponami slov rozlišuje na základě rodů, tedy maskulinní přípony, femininní přípony a neutrální přípony. (Zima 1961, s. 14–15)

1.2.1.1 Expresivita určovaná příponami u substantiv maskulin

Zima (1961, s. 15–20) věnuje největší prostor sufixům substantiv maskulin. Jako první sufix zmiňuje sufix -*ák*, který indikuje jméno nositele odvozené od adjektiv, například *tvrdý – tvrd'ák, drsný – drsn'ák*. Do této skupiny dále patří podstatná jména odvozená od nesklonných přídavných jmen cizího původu, slova slangová, lidová a vulgární, jako příklady uvádí *blond'ák, fešák, štramák*.

(22) Vždyť to byl učiněný **švihák!** (Herrmann 1988, s. 13)

(23) Zamračený **výčepák** hodil další minci do hracího automatu a mechanicky mlátil konečky prstů do knoflíků. (Šabach 2019, s. 10)

Pro jména nositelů negativních vlastností jsou typické přípony *-áč* a *-ec* (*bachráč, naháč, blbec, drzec*).

(24) „Jenže lžíce je hliníková!“ triumfoval **plešatec**. (Šabach 2019, s. 10)

Dalším sufixem je sufix *-ek*, který označuje jména nositelů vlastností odvozených od dějových adjektiv se základem trpného přičestí na *-n* (*mazánek, uplakánek, ufnukánek*). Dále sufix *-och* (*-ouch*) u nepočetných jmen nositelů vlastností odvozených od přídavných jmen (*tlustý – tlust’och*); *-ouš* u jmen nositelů vlastností odvozených od přídavných jmen označující osoby (*chytrouš*); *-oušek* u jmen nositelů vlastností (*pěkňoušek*); *-as* u jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv se střídáním hlásek *t – t’*, *d – d’*, *n – ň* (*mlad’as, prud’as*).

(25) Slovem „**starouši – tat’ouši** – tatínku“ mluvila dobrácká, něžná, přítulná žena; ale vyznělo-li toto mazlivé pojmenování naplano, byla-li všechna poddajnost marna, ozývalo se z úst nespokojené neb dokonce uražené manželky a matky chladné, tvrdé oslovení: Kondelíku! (Herrmann 1988, s. 21)

Přípona *-an* se užívá u řídkých názvů nositelů vlastností odvozených od přídavných jmen (*tupan*), u augmentativ odvozených od substantivních základů (*nosan*) a u pejorativ (*socan*). Zdloužená přípona *-án* se také užívá u nositelů vlastností (*chromán*).

(26) Vyrostl z něj **habán** s indolentním pohledem, který se občas proklátil bytem jako stvoření ze vzdáleného vesmíru, z nějaké planety, kde se rodí lidé s akné a gigantickými ohryzky, kteří říkají na všechno pouze: „Já?“ (Šabach 2019, s. 62)

Jako další příponu z velkého výčtu uvádí Zima příponu *-oun* pro jména nositelů vlastností odvozených od adjektiv (*slepoun*); pro odvozená činitelská jména od kmene nedokonavého slovesa (*bifloun*); u pejorativ (*ušoun*).

(27) „Beton nemůže plavat,“ namítl vážně **plešoun**. „Hod’ si do polívky kus betonu a pozoruj, jak se zachová. Pude ke dnu! To ti říkám já! Co? No!“ (Šabach 2019, s. 10)

Přípony *-our* a *-ous* indikují mužské osoby (*dědour, kaňour; mrňous*). Přípona *-a* (a její varianty *-ta, -ka*) se vyskytují u jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv, u jmen činitelských a u jmen z oblasti mluveného jazyka. U některých typů slov s touto příponou dochází ke stírání expresivity (*popleta*), u jiných expresivita přetrvává a bývá označena znakem familiárnosti (*pleska*), nebo se jedná o slova z obecného jazyka (*ňouma*). Pevnou expresivitu nalezneme u slov vulgárních (*posera*). Jako jasně expresivní výrazy dále Zima uvádí slova *pitoma*,

ouřada; zahrnuje také slova slangová a argotická se sufixem *-da* (*polda*) a familiární (*strejda*).

(28) „[...] Chci vidět **strejdu** Grunbacha, tetu Sáru, maličkýho Morice a vůbec všechny, který tam mám. Nebo to není obchod...?“ (Šabach 2019, s. 119)

Příponu *-out* nalézáme u nečetných slov odvozených ze sloves a jmen, například *žrout*. U maskulin lidového jazyka a spontánních mluvených projevů se vyskytují přípony *-era*, *-ěra*, *-ura* (*trumbera*, *dědura* s variantou přípony *-ula* ve slově *dědula*). Dle Zimy expresivitu slovu nedodává pouze sama přípona, ale také již samotný expresivní ráz slovního základu. Zdůrazňuje také, že do oblasti expresivity inherentní mohou zasahovat i prvky expresivity adherentní.

1.2.1.2 Expresivita určovaná příponami u substantiv feminin

Jako sufixy indikující inherentní expresiva v ženském rodě uvádí Zima (1961, s. 20–21) následující: přípona *-na*, která tvoří činitelská expresivní jména označující ženy podle příslušné činnosti (*šklebna*, *bručna*); přípona *-anda*, která jednak vytváří obvykle od sloves odvozené obecná, slangová a argotická pojmenování činností (*šuškanda*), jednak označuje též nositelky vlastností (*fešanda*). Obměnami této přípony je ojedinělá přípona *-inda* (*pacifinda*) a přípona *-enda* (*treperenda*). Přípona *-izna*, která má značně expresivní povahu, dodává výrazu pejorativní zabarvení (*babizna*). Ve jménech slangových a vulgárních se vyskytuje přípona *-ajzna* (*š'abajzna*). Ojediněle se objevující příponou je přípona *-ule* v pejorativních lidových a argotických výrazech (*ochechule*).

1.2.1.3 Expresivita určovaná příponami u substantiv neuter mimo deminutiva

Dle Zimy (1961, s. 21) nejmenší počet expresivních slovo tvorných typů pozorujeme u neuter. Domnívá se, že u neuter je expresivita spjata především s jejich deminutivností a že augmentativní expresivnost pozorujeme u neuter pouze sporadicky. U substantivních neuter nacházíme augmentativní příponu *-isko*, a to především tam, kde se „augmentativnost dosud živě pociťuje.“ (tamtéž, s. 21) Trvanlivost expresivity u tohoto typu slov přisuzuje nejen ojedinělosti sufixu, ale také ji spojuje s častou záměnou rodu. Jako příklady uvádí slova *psisko*, *ptačisko*, *sedlačisko*.

1.2.1.4 Expresivita hybridních slov

Jako zvláštní skupinu mezi inherentními expresivními výrazy uvádí Zima (1961, s. 21–22) slova hybridní. To jsou slova, která mají výrazný protiklad mezi základem slova a slovní příponou. K tomuto jevu dochází především při spojení cizí přípony s domácím základem. Přípony, které tvoří hybridní výrazy, uvádí Zima následující: *-ista (srandista)*, *-ant (pracant)*, *-átor (vědátor)*, *-ián (hrubián)*, *-ius (milius)*.

Součástí inherentní expresivity uvádí Zima (1961, s. 22–23) také záměnu neživotnosti v životnost. K tomu dochází především u substantiv zakončených na příponu *-ina (vychrtlina)* a u substantiv neuter s příponou *-dlo* či *-lo (čumidlo, zlobidlo)*.

Další je skupina slov, u kterých expresivita nabývá své povahy významovou změnou slovotvorného typu, která je realizována především příponou *-árna (sprostárna)*. Tato přípona je typická pro obecná jména místní. Je-li však užitá jako přípona označující projev vlastností, mají pak tato slova příznak expresivity. (Zima 1961, s. 23)

Významnou součástí inherentní expresivity tvoří výrazy tvořené reduplikací². Zima zde zmiňuje Andrzeje Gawrońského, který reduplikaci považuje za typický znak expresivity. V češtině se jedná zpravidla o částečnou reduplikaci v rámci odvozování v adjektivních příponách, zejména deminutivních (*maličičký*), augmentativních (*dlouhanánský*) a v předponách *pra-* a *pře-* (*prapraobyčejný*). U přídavných jmen může docházet k expresivitě rovněž při reduplikaci slovního základu (*pouhopouhý*). (Zima 1961, s. 23)

Vznik expresivity nacházíme i v oblasti slovní kompozice. Mohou vznikat expresivní výrazy v některých jmenných předponových složeninách. Zmiňuje jmennou předponu *arci-*, která se připojuje k substantivům nebo adjektivům od nich odvozených, a jejichž kompozita zesilují význam základu slova (*arcikníže*). Některá slova však mají hanlivý charakter, jak odkazuje Zima na poznatek Miroslava Trávníčka; jako příklady uvedl výrazy *arcibuřič*, *arciblázen*. (tamtéž, s. 24) V tomto typu slov nepůsobí expresivně pouze citově zabarvený význam základů slov, ale také skutečnost, že velké množství slov má výraznou složku

---

² Reduplikace = opakování dvou nebo více shodných prvků v rámci jednoho výrazu (KARLÍK, Petr. *Nový encyklopedický slovník češtiny*, dostupný na <https://www.czechency.org/>, cit. 7. 4. 2022).

kladného hodnocení. Pokud však obsahuje některý základ slova negativní hodnocení a připojí se citově pozitivní předpona *arci-*, vznikne výrazné zesílení kontrastu (například *arcibídák*). Jako další předpony uvádí Zima předponu *vele-* (*velectěný*) a *obr-* (vulgární *obrůl*), kdy se v tomto případě jedná především o slova s pejorativním zabarvením. Menší míru expresivnosti pozoruje Zima u slov s předponovou částí *truc-* (*trucorganizace*). (Zima 1961, s. 24–25)

1.2.1.5 Expresivita substantivních deminutiv

Jako samotnou skupinu, které Zima věnuje opět značnou pozornost, uvádí výrazy v oblasti expresivity inherentní expresivitu substantivních deminutiv. (Zima 1961, 25–30) Při analýze je podle něj nutné vycházet ze vztahu mezi základním slovem a jeho příslušným deminutivem. Vyděluje tedy následující trojí typ vztahu:

- a) vztah **kvantitativní**, který vyjadřuje menší míru vlastností nebo rozměrů (*strom – stromek – stromeček*). Kvantitativní rozdíl lze pozorovat nejen mezi základním tvarem slova a jeho zdvojnásobením v prvním stupni, ale rovněž i mezi zdvojnásobeními stupně prvního a druhého.

(29) „Půjdeme do výčepu a ty mně podržíš hlavu ve **vaničce**.“ (Šabach 2019, s. 15)

(30) Paní Kondelíková je o hlavu menší než manželka svého, běloučka jako z těsta, světle hnědých očí, a hnědými jejími vlasy probleskuje tu a tam stříbrná **nitka**. (Herrmann 1988, s. 13)

- b) vztah **kvalitativní** ve smyslu citového hodnocení – jako příklad uvádí výraz *řečičky*, kdy se nejedná o zmenšení oproti tvaru základnímu (změnu kvantity), ale jde o změnu kvalitativní, kterou podmiňuje osobní vztah producenta k dané skutečnosti. Může docházet také k posunu hodnocení kvality věci od neutralnosti k pejorativnosti, či naopak meliorativnosti. Příklad z našeho zkoumaného materiálu lze uvést, kdy vypravěč v povídce *Sázka* Petra Šabacha hovoří o číšnici – nejedná se o kvantitativní vztah, kdy je vyjadřována menší míra rozměrů, ale spíše se přikláníme ke vztahu kvalitativnímu – vypravěč hodnotí fyzické rysy a vzhled číšnice. Druhým ilustrativním příkladem uvádíme výraz *deníček* v povídce *Voda se štávou*, kde zvolený výraz odráží osobní vztah postavy k danému předmětu.

(31) Byla malá a šedivá – jako **myška**. (Šabach 2019, s. 9)

(32) Psala o něm básně a do **deníčku** si zapisovala všechny informace o každém setkání s ním. (Šabach 2019, s. 86)

- c) Tento dvojí vztah deminutiv k základnímu tvaru slova se také může vzájemně doplňovat, hovoříme pak o vztahu **kvantitativně kvalitativním**. „Deminutivum pak může označovat skutečnost kvantitativně menší než slovo základní a zároveň i kvalitativně (zpravidla meliorativně) změněnou.“ (Zima 1961, s. 26) Jako příklady uvádí slova *křesílka*, *lístečky*, případně *ručička*, kdy se jedná především o užití v prostředí dětské řeči.

Dále Zima vyděluje také expresivitu citoslovcí a onomatopoických³ výrazů. (Zima 1961, s. 30–41) Podle něj tato slova vyjadřují jiný vztah ke skutečnosti než jiné výrazy českého lexika. Zdůrazňuje, že nejde o přesné napodobení zvukových skutečností, ale o přibližné napodobení určitého zvuku. V této části věnuje Zima pozornost především citoslovcím, které dělí na subjektivní (citová, rozkazovací) a objektivní (zvukomalebná). Domnívá se, že početně jsou obě skupiny vyrovnány, avšak hranice mezi oběma skupinami nelze přesně vymezit. Obě skupiny jsou dle něj značně rozlišeny, co se týče hlediska jejich expresivity. Citoslovce subjektivní jsou jazykové projevy emocí nebo úsilí (jako příklad uvádí *bože*, *hrome*, *běda*), kdy ačkoliv se jedná o tvary běžné slovní zásoby, jejich věcný i mluvnický význam ustupuje do pozadí a je nahrazován prvky expresivními. (tamtéž, s. 35)

(33) „**Panebože!**“ řekl, „třeták, a von se počůrá!“ (Šabach 2019, s. 22)

(34) „**Ježíšmarjá!**“ (Šabach 2019, s. 25)

Zvláštní oblast z hlediska expresivity podle něj tvoří citoslovce napodobující, zvukomalebná. Dělí se podle oblastí, kde se vyskytují (citoslovce, která vystihují lidské zvuky – smích, pláč; zvuky zvířecí – štěkání, mňoukání; zvuky, které vyjadřují pohyb předmětů nebo zvuky nástrojů). Citoslovce onomatopoická však podle Zimy neobsahují znaky lexikální expresivity. (tamtéž, s. 37)

(35) „**Škyt!**“ vyprskl maličký. (Šabach 2019, s. 12)

(36) „**Prásk!**“ (To byly dveře.) (Šabach 2019, s. 111)

(37) „**Mmmm-hm,**“ řekl zdlouha, nabíraje opětně plným vdechem luzné vůně, „copak jste to tento–“ (Herrmann 1988, s. 17)

---

³ Onomatopoeie = zvukomalba; jev, při kterém podoba jazykového výrazu souvisí s obsahem, tj. napodobuje reálný zvuk (NOVOTNÁ Renáta, *Nový encyklopedický slovník češtiny* dostupný na <https://www.czechency.org/>).

1.2.2 Expresivita adherentní

Jako expresivitu adherentní Jaroslav Zima označuje jev, kdy lexém původně neutrální nabývá sémantickou změnou expresivní význam. (Zima 1961, s. 43) Na rozdíl od expresivity inherentní, expresivita adherentní je součástí významu slova a plyne z toho, že je těsně spjata s kontextem, ve kterém se výraz nachází. Adherentní expresivitu nerozeznáme dle formálních znaků. (tamtéž, s. 45) Ve své studii dále uvádí, že aby k adherentní expresivitě došlo, hrají zde důležitou roli dva činitelé: 1. podobnosti mezi označovanou skutečností (skutečnost vyjadřovaná, základní) a 2. označení nové skutečnosti nápadným významovým znakem od skutečnosti základní. Jako příklad uvedl užití expresivního výrazu pro smrt – *scípnout*. Nápadnost výrazu dle něj tkví v tom, že slovo patří do jiné oblasti hmotné skutečnosti, o které mluvíme, a také v jeho depreciativnosti, která se o člověku vyjadřuje pojmenováním pro biologicky méně hodnotné tvory. Nápadnost je tedy podstatnou složkou volního úsilí, záměr producenta komunikátu, a depreciativnost obsahuje složku emocionální. (tamtéž, s. 53)

V rámci adherentní expresivity zmiňuje Zima (1961, s. 55–63) expresivitu, která vzniká **přesunem pojmenování uvnitř oblasti jevů z lidského života**. Tento druh expresivity podle něj reprezentuje řada skupin: pojmenování z oblasti biologie, fyziologie a patologie člověka (kde jako příklad uvádí výraz *překousnout* ve významu něco s námahou překonat), dále jména příslušníků národů, křestní jména, příjmení, apelativa (podle Zimy se jména některých příslušníků národů, kterým bývají přisuzovány určité vlastnosti, vyznačují silnou expresivitou, například výraz *Skot* označující expresivně *velmi šetrného člověka; lakomce*), dalším příkladem z oblasti křestních jmen může být *nána* ve smyslu *hloupá žena*.

(38) Normálně jsem se nad tu polévku naklonil a **začmuchal** jsem. (Šabach 2019, s. 111)

Dále do této skupiny řadí jména osob a pojmenování jevů z kulturní lidské historie (například jméno typu *Goliáš* s mezinárodní symbolikou, či *kyklop* ve významu *silný člověk*). V námi zkoumaném materiálu *Otec Kondelík a ženich Vejvara* jsme identifikovali výraz *xantipa*, který se objevil v části s popisem Alžběty Kondelíkové. *SSJČ* tento výraz definuje jako ‚zlá, svárlivá žena‘. Xantipa byla manželka filozofa Sokrata, dle „tradice zlá a svárlivá“.

(39) Jindy by byla paní Kondelíková svého manžela trochu ostřeji pokárala, že nechá oběd vysmahovati, ač se takto nikterak nepodobala nějaké domácí **xantipě**. (Herrmann 1988, s. 17)

Čtvrtou skupinou, kterou Zima zmiňuje, jsou pojmenování z okruhu náboženských představ, náboženského kultu a liturgie s příklady *lucifer* – expresivní označení špatného člověka či *putifarka* – jméno biblické ženy Putifarovy, expresivně žena svádívá a svůdná.

(40) Byl by přišel na plnou, když tu Kondelík leží jako **Lazar!** (Herrmann 1988, s. 182)
ve smyslu *ubožák, zmrzačený nemocný člověk (SSJČ)*

Dále se jedná o pojmenování z oblasti jevů pohádek a bájí (například adjektivum *čertovský* ve smyslu *proklatý, zpropadený*).

(41) Pan Kondelík měl rád léto, poněvadž bylo co malovat, ale jak se v tuto chvíli těšil zase na podzim a na zimu, kdy všechny ty **čertovské** výlety vezmou zasvé! (Herrmann 1988, s. 106)

(42) Kterak ho ten **proklatý** kolega nabrkl! (Herrmann 1988, s. 108)

Ve výčtu pokračuje skupinou pojmenování sociálních jevů minulých, kdy hlavním okruhem pro pojmenování je lidská práce. Uvádí příklad *robotovat* – těžce pracovat, nebo *vašnosta* – ve smyslu bohaté či vlivné osoby. Výraz *vašnosta* je v Herrmannově románu poměrně frekventovaný, často jej takto oslovuje Vejvara. *SSJČ* uvádí, že se jedná o poněkud zastaralejší expresivní výraz, zpravidla hanlivý.

(43) „Těší mě, **vašnosti**...!“ (Herrmann 1988, s. 42)

(44) „Ó, **vašnosti**,“ jal se mluvití horlivě, „vždyť ráčíte být v nejkrásnějších letech. [...]“ (Herrmann 1988, s. 60)

(45) „**Vašnosti!**“ zvolal Vejvara povýšeným hlasem. „Muže vašeho rázu – pražského měšťana – vlastence!“ (Herrmann 1988, s. 61)

Jako poslední v tomto výčtu pojmenování z oblastí lidského života zmiňuje skupinu pojmenování z oboru vojenství, názvy činností odborné povahy a činností specifických pro určitý okruh lidí. Jako zástupce této skupiny uvádí příklady *verbovat* (získávat na práci), *trdlovat* (z původního významu ‚tlouci trdlem‘ je význam aktualizován a označuje nemotorné pohyby), a také například *lovit* ve smyslu získávat.

(46) Setkal se v besedním sále s panem Kondelíkem, uslyšel od něho, že je dcera Pepička dole v tom „**trdlování**“, i přinutil starého pána, aby šel s ním na tu švandu se podívat. (Herrmann 1988, s. 47)

Druhou významnou skupinou, která je v díle zmíněna, je expresivita vznikající **pojmenováním skutečností z oblasti lidského života výrazy z okruhu života živočišného**. (Zima 1961, s. 63–67) Jako důležitý prvek zmiňuje, že expresivita vznikne přenesením pojmenování z živočišného světa na jevy světa člověka. Do této skupiny zařazuje ty výrazy, které označují zánik lidského života pojmenování pro podobnou skutečnost ze světa živočichů (*pojít, zcepenět, scípnout*). Dále považuje za důležitý prvek této skupiny označování lidských hlasů zvířecími (*skřehotat, švitořit, kdákat*). Za důležité považuje Zima skupinu výrazů, které skutečnost pojmenovávají metaforickým přenesením významu ze zvířete na člověka, například *lišák* ve významu *zchytralého člověka* či *zmije* označující *zlou osobu*.

Dále Zima uvádí skupinu, kde expresivita vzniká **přesunem pojmenování z oblasti živočišstva, rostlin a přírodních jevů do jiných oblastí**. (1961, s. 67–68) Výchozí skupinou pro tato pojmenování podle něj bývají především zvířecí hlasy, které se využívají pro vyjadřování zvuků v různých prostředích. Tato expresiva mají často hanlivý význam – například *zavyl klakson*. Zahrnuje zde také pojmenování názvů činností příznačných pro určitý živočišný druh (*pár dní ležel, pak se z toho vyklubal zápal plic*); dále pojmenování označující skutečnosti hmotné, které s živočišnou oblastí souvisí (*spadnout do ženských tenat*); pojmenování z oblasti rostlinstva (*nohy má jaksi uvadlé*). Podle Zimy mají některá expresivní pojmenování přenesená z rostlinné oblasti do oblasti lidské negativní hodnocení, například *přezralí chlapci* či *duševní shnilost*. Zvláštní skupinu tvoří mezi těmito výrazy pojmenování přírodních jevů a úkazů, které v expresivním užívání označují jevy širší, například *propast* ve významu ‚*velký rozdíl*‘.

(47) Andulka **letěla** vzduchem jako hadrová panenka, bez jediného výkřiku, **stočená do klubička**, a uprostřed absolutního ticha ztratila vědomí. (Šabach 2019, s. 88)

Poslední skupinou spadající do adherentní expresivity uvádí Zima (1961, s. 69–74) expresivitu vznikající **záměnami pojmenování mezi oblastmi neživé hmoty a oblastmi lidského života**. Zmiňuje, že mezi těmito dvěma sférami rovněž jako i v jiných existuje množství podobnostních vztahů, jsou však ty jevy z oblasti lidského života složitější. Základem těchto změn dle něj často bývá přirovnání, často lidového původu. Uvádí jako příklad slovo *zlato* – kdy abstraktní hmota byla vzácná, ušlechtilá, něco cenného, z čehož se následně konkretizovalo v expresivní oslovení *zlato*. Do kontrastu uvádí vlastnosti chápané žertovně či

negativně – to poté vystihuje rys, nicméně jej silně zveličí, karikuje. Zde jako příklady uvádí výraz *tyčka* – označení pro *velmi hubeného člověka*, nebo *balík* – *neotesanec*, *hlupák*, *venkovan*. (tamtéž, s. 69) Označuje tedy tyto jevy hmotnými výrazy pro označení jevů lidských.

(48) „[...] Nebyl zkrátka čas **lám**at si hlavu, kdo je kdo.“ (Šabach 2019, s. 77)

(49) **Obr** pečlivě složil noviny a zahleděl se na něj s nelíčeným zájmem. (Šabach 2019, s. 15)

(50) Kolikrát už slyšel, že je **vyžle**, že se v jídle šťourá, že kdo dojídá, toho na vojně nezabijou (tohle už nechápal vůbec). (Šabach 2019, s. 34–35)

Za výrazný stylistický prostředek považuje Zima personifikaci, kdy například bývají personifikovány hmotné jevy z oblasti techniky (*autobus bodá zadním červeným světlem do vlhkého asfaltu*). Tyto personifikace však nepovažuje za ustálené, nýbrž za expresivní obrazné aktualizace. Jako zvláštní případ uvádí personifikaci synekdochickou – například místo pojmenování člověka se používá výraz části oblečení, která je pro něj typická (*jedna uniforma sestavila hlášení*). (tamtéž, s. 73) Dále uvádí, že je možné i naopak užít pojmenování z lidské oblasti života na vlastnosti některých jevů hmotných. Tato pojmenování však nejsou velmi četná, a tak jejich expresivní význam nebývá automatizován (jako příklad uvedl *prastaré alpské pohlednice za neduživým zrcadlem*). (tamtéž, s. 74)

(51) Rozletěla se na tisíce podivných krystalů, které se rozprskly po celé předsíni. (Šabach 2019, s. 75)

Zima se též v rámci adherentní expresivity věnuje **dvojímu aspektu výrazu adherentně expresivních: intenzifikaci a konkretizaci; expresivní konkretizaci ve vývoji jazyka**. (1961, s. 74–81) Intenzifikace spočívá v tom, že mírně vybočující skutečnost z neutrálnosti označíme pojmenováním, jehož význam nese znaky nadměrnosti. Vysvětluje, že expresivní význam výrazu se sémanticky nerovná neutrální skutečnosti, má více znaků, než je k jejímu vyjádření nutné, a tak se jedná především o hodnotu kvantitativní. „Expresivní intenzifikace kvantitativní povahy je jednou stránkou adherentní expresivity.“ (Zima 1961, s. 76) Stejně významným rysem je podle něj i konkretizace, kdy z obecnější představy existuje tendence vyjadřovat skutečnost výrazem speciálnějším, konkrétnějším; má tedy povahu kvalitativní. I přestože tyto dva aspekty adherentní expresivity (tj. intenzifikace a konkretizace) rozebíráme jako složky různého typu, oba prvky spolu tvoří jednotu. Intenzifikace podle něj bývá

těsně spjata s konkretizací, v opačném případě však konkretizace sama může působit expresivně. Jako příklad uvádí spojení *ta barva řve* – kdy zde najdeme především intenzifikaci, vysoký stupeň síly projevu, ale i konkretizaci abstrakce ve snaze „být nápadný“. (tamtéž, s. 77) Tendence ke konkretizaci spatřuje Zima například ve slovesech pohybu vyjádřená předponou *při-* a dalších slovesech představující příchod (*přiběhnout, přiklusat*) či u sloves familiárních (*přicapkat*) a vulgárních (*přišmajdat*) apod. Řadí sem i výrazně zabarvená slova z okruhu slov, které expresivně označují části lidského těla (*koule, šiška* či slangový výraz *kebule* ve významu *hlava*). (tamtéž, s. 79–81)

V závěru této části uvádí, že důležitost synonymie se uplatňuje i v oblasti adherentní expresivity. Synonymie zde umožňuje nahradit subjektivní rovinu zkoumání rovinou objektivní, kdy je určení expresivity slovního významu možné pouhým jazykovým povědomím. K poznání adherentní expresivity je třeba kombinovat metodu onomaziologickou a sémaziologickou, kdy onomaziologie vede k poznání důvodů a způsobů vzniku adherentní expresivity, tedy jak uvedl v předchozích částech, jedná se o přesuny mezi jednotlivými oblastmi pojmenování. Podstata sémaziologické metody tkví ve srovnání expresivního výrazu se stylisticky neutrálním. (Zima 1961, s. 82–83)

1.2.3 Expresivita kontextová

Jaroslav Zima kontextovou expresivitu charakterizuje těsnou závislostí užití expresiv na daný kontext: „Jejich expresivita se mu objevuje teprve v kontextu a mimo kontext v jeho vědomí mizí.“ (Zima 1961, s. 84) Kontextovou expresivitu nezkoumá lexikologie, ale její vlastní oblastí je pouze stylistika.

Expresivitu slov vnímá jako výrazný stylistický prostředek literárních děl. Tendence k novému způsobu vyjadřování může vést k různým stylistickým realizacím, a také podle něj stupnice užívání expresivních slov u autorů prózy pak značně kolísá. Stejně jako u expresivity adherentní i u kontextové expresivity dochází k přesunům mezi jednotlivými oblastmi pojmenování. (tamtéž, s. 86–87) Zmiňuje zde především různé literární umělecké prostředky – básnické metafory, synestézie, opakování slov, oxymóron, paradoxón, litotes a apoziopézi. (tamtéž, s. 88)

2 Emocionalita

Pojem emocionalita (označován též jako *emocionálnost* nebo *emotivnost*) je v Lotkově *Slovníku lingvistických termínů pro filology* (2003, s. 32) definován jako „jazykovými prostředky vyjádřený citový postoj mluvčího ke sdělované skutečnosti.“

Nový encyklopedický slovník češtiny (Křístek 2017) ve výkladu pojmu vysvětluje rozdíl mezi expresivitou a emocionalitou takto: „Expresivita se chápe jako pragmatická složka významu příslušného výrazového prostředku daná postojem mluvčího; u konkrétních výrazových prostředků se může mluvit o existenci expresivního příznaku. (...) Příbuzným pojmem je emocionálnost, ta se však obvykle vztahuje jen k vyjádření pozitivních nebo negativních emocí, a má tedy užší význam než expresivita.“ Jaroslav Zima se domnívá, že emocionalita je součástí psychického základu expresivních slov a je také hlavním prvkem personálního zaujetí osoby na danou skutečnost. (Zima 1961, s. 46)

Tento pojem tak figuruje vedle pojmu expresivita, jak již bylo zmíněno výše. „Expresiva jsou vnímána jako prostředek pro vyjádření emocí a pocitů, tudíž vedle termínu expresivita paralelně figuruje také emocionalita.“ (Hradilová 2015, s. 27) Jedním z problémů při výzkumu expresivity je konkurence těchto dvou pojmů. Vztah mezi těmito dvěma termíny bývá „spatřován ve dvou hraničních polohách“ (Hradilová 2015, s. 27) – první, že za expresivum bude považován každý výraz, který je spojen s emocí, a druhý, že ne každá exprese musí být nezbytně emocionální. Jaroslav Zima je zastáncem druhé teze, neboť se domnívá, že základním prvkem exprese není pouze emocionalita, ale také úsilí mluvčího. Za expresivní výraz pak považuje takový výraz, u kterého je patrná snaha producenta o záměrný účín.

Oba pojmy si jsou natolik podobné, že mohou být mnohdy i nesprávně zaměňovány. Anna Mikulová zprvu ve své práci s termíny pracuje jako s termíny, které mají stejný význam: „Stojím-li před úkolem vymezit stručně pojem expresivita neboli emocionalita v jazyce (...)“ (Mikulová 2010, s. 113), později v práci však k terminologii přistupuje s jistou opatrností: „Je tedy expresivita a emocionalita totéž? Přestože se domnívám, že jsou si obě kategorie velmi blízké, jistý rozdíl mezi nimi je. Spatřuji jej v tom, že lze expresivitu chápat jako jev širší zahrnující všechny jazykové projevy, jimiž mluvčí vyjadřuje svůj (mnohdy velmi

vyhrocený) subjektivní postoj ke sdělení, v tomto smyslu znamená expresivita skutečně jakési ‚vybočení z normálu, tedy i z předpokládané formy‘; emocionalita je naproti tomu výrazem citů.“ (Mikulová 2010, s. 115)

Podle Jaroslava Zimy je emocionálnost převládajícím prvkem v oblasti inherentní expresivity. Domnívá se, že psychickým základem expresivity není pouze emocionálnost, ale také volní úsilí. Jde především o úsilí užít neobvyklý výraz, který budí pozornost posluchače či čtenáře, udržuje a aktivizuje jeho zájem. (Zima 1961, s. 51)

Termínu emocionalita se věnuje Monika Schwarz-Friesel ve své publikaci *Sprache und Emotion* (2013)⁴. Autorka ve své knize nepohlíží pouze na oblast lingvistickou, ale značně se věnuje i oblasti psychologie. (Žondrová 2018, s. 24) Publikaci Schwarz-Frieselové zmiňuje ve své práci i Mikulová (2010, s. 115), kde vysvětluje, že Schwarz-Frieselová srovnává různé definice emocí a jejich klasifikaci a dle ní značně přesvědčivě dokazuje, že použití těchto rozdílností je pro lingvistické účely jen velmi malá. Za značně podnětnou také považuje snahu definovat rozdíl mezi termíny cit (něm. *Gefühl*) a emoce (něm. *Emotion*) (Mikulová 2010, s. 115)

Jako specifickou vlastnost emocionality zmiňuje Žondrová ve své diplomové práci (2018) skutečnost, že emocionalitu nelze vztahovat pouze na výrazy expresivní, ale rovněž na slova neutrální.

2.1 Monika Schwarz-Frieselová a její pojetí emocionality

Monika Schwarz-Frieselová dle Žondrové (2018, s. 25) ve své práci rozlišuje tzv. slova pocitová, které nadále rozděluje na dva druhy: **1. slova označující emoce** a **2. slova zprostředkovávající emoce**. Jejich společným rysem je dle ní status pocitového slova. Odlišují se však způsobem, jak emoci sdělují. Slova označující emoce zobrazují emoci explicitně, slova vyjadřující emoce naopak emoci zobrazují implicitně. (tamtéž, s. 25)

Pocitová slova ve své práci zmiňuje i Hradilová (2015, s. 28), kde upozorňuje na rozdíl mezi expresivními slovy a slovy popisujícími emoce. Rozdíl dle autorky spočívá v kritériu lexikálních významů. U pocitových slov tvoří emoce nociónální lexikální složka, kdežto u slov expresivních je přiřazována pragmatická složka. „I

---

⁴ Za všechny přeložené části publikace *Sprache und Emotion* (2013), které jsem v této závěrečné práci použila, velmi děkuji Mgr. Michaelu Žondrové.

přes tuto prokazatelnou strukturní odlišnost pochybuje M. Schwarz-Friesel (2013, s. 147) o smysluplnosti naznačeného dělení; konstatuje, že i lexémy explicitně popisující emoce jsou schopny je vyjadřovat a že jejich užití vypovídá o emočním rozpoložení mluvčího.“ (Hradilová 2015, s. 28)

2.1.1 Slova popisující emoce

Původním německým termínem *Emotionsbezeichnete Wörter* tato slova dle Moniky Schwarz-Frieselové (2013, s. 144) označují takové lexémy, které emoci pojmenovávají a nesou podle autorky příznak „součásti pocitové slovní zásoby“ či „emocionální slovní zásoby“. Patří sem podle ní následující: *strach, láska, přátelství, štěstí, nenávisť* aj.

(52) Maličký se **šťastně** usmíval a dezorientovaně mžoural kolem. (Šabach 2019, s. 16)

(53) „Dvě minuty! Co? No!“ **veselil** se obr a mnul si dlaně. (Šabach 2019, s. 17)

(54) A sama si nebyla vědoma, odkud ten **smutek**. (Herrmann 1988, s. 51)

(55) Jenže – je přece kovář, nebude se vymlouvat, nesmí dát najevo, že má **strach**. (Šabach 2019, s. 22)

2.1.2 Slova zprostředkovávající emoce

Emotionsausdrückende Wörter je termín označující ty lexémy, které emoce zprostředkovávají. Autorka je charakterizuje takto (2013, s. 151, překlad Michaela Žondrová): „Od slov označujících emoce je třeba, jak již bylo krátce vysvětleno, odlišit slova zprostředkovávající emoce (...). V tomto případě stojí v popředí nikoliv funkce popisná či referenční, ale expresivní vyjádření emotivního postoje mluvčího.“ (Žondrová 2018, s. 26–27) Jsou to tedy výrazy, které implicitně vyjadřují citové rozpoložení jak mluvčího, tak adresáta. Není tedy u takových slov pravidlem, že musí být zároveň slovy expresivními. Jako příklady, kterými lze tato pocitová slova vyjádřit, uvádí autorka (s. 151–173) pejorativní konotace (*fňukat*), lexémy modální (*možná*), deminutivní přípony, evaluativní přípony. Zřetelně lze také rozeznat emocionální rozpoložení mluvčího v případě citoslovcí, ve zvolacích větách a při užití interpunkčního znaménka vykřičníku. (Žondrová 2018, s. 27)

(56) Když Podzimek **dofňukal** a my dostali rozchod, snažil jsem se přiblížit se k těm holčičím očím blíž. (Šabach 2019, s. 80)

2.2 Rudolf Šrámek a jeho pojetí emocionality

Emocionalitě se ve své studii *Emocionalita – spojnice psychoonomastiky a stylistiky* věnuje i jazykovědec Rudolf Šrámek. (2013, s. 57–69) Jeho práce má základ ve studiu vzájemných vztahů mezi partnery. Emocionalitu považuje za spojnici oborů psychoonomastiky a stylistiky, jak už indikuje samotný název práce. Za společný rys onomastiky (psychoonomastiky) a stylistiky považuje fakt selekce z možností, které má systém k dispozici pro vyjádření dané komunikační situace. Zdůrazňuje také, že emocionalita je kategorií, jejímž prostřednictvím se realizuje vztah mezi psychoonomastikou a stylistikou. (tamtéž, s. 59) V práci se soustřeďuje především na užívání hypokoristik v komunikačních situacích. Užívání hypokoristik a způsoby oslovení považuje za „kopii kvality vztahů ve dvojici“ (tamtéž, s. 60) a domnívá se, že tento fakt má velmi značnou informační hodnotu pro psychology. Také podle něj mohou způsoby užívání hypokoristik pomoci psychologům poznat a hodnotit kvalitu citové vazby mezi mluvčími.

„Emoční příznak hypokoristik je v přímé korelaci k typu, kvalitě a intenzitě citové vazby, která mezi osobami dvojice vzniká, přetrvává, rozvíjí a stabilizuje se, popř. která se z všelijakých příčin destruuje a rozměšňuje, což vede k citovému chladu, odcizování až vymizení citu a ústí obvykle i v rozklad dvojice.“ (tamtéž, s. 61) Podle tohoto faktu kategorizuje kvalitu emocionality do dvou pólů, pozitivního a negativního, které nadále mají své vlastní stupně intenzity. Tato kategorie je závislá na osobnostních vlastnostech každého z účastníků. Zdůrazňuje, že pozitivně emoční vztah je doprovázen příznaky důvěry, oddanosti, úcty, ochoty, podpory apod. U citově kladných vztahů se podle jeho výzkumu stabilita projevuje užíváním zpravidla dvou až tří hypokoristik (v raných fázích vztahu však zdůrazňuje mnohem početnější množství variant oslovení). Důvodem redukce je podle něj dosažení stability a důvěry ve vztahu. Suffixy považuje za znak se značným expresivním potenciálem. Na druhé straně je zde emoční fáze negativní, která se může vyskytnout v životě kdykoliv. Vznik této fáze je podmíněn vnějšími a/nebo vnitřními příčinami, a poté vytváří emočně vypjaté komunikační situace. Systém hypokoristik na tuto fázi reaguje tak, že obsahuje suffixy a prefixy, které mohou působit citově negativně. Jako příklady uvádí suffixy *-ica/-ice, -ula/-ule, -uša/-uše, -isko/-iště*. Konkrétní užití je dáno subjektivním výběrem jedince. Negativní emocionalita a její intenzita se však nemusí projektovat pouze do oblasti proprií, ale může vznikat i mezi apelativními výrazy

(př. *kráva, osel, blbec, debil*). Co se týče apelativních výrazů k vyjádření ať už pozitivní, či negativní emocionality, kde o velmi široký repertoár a brání tomu vysoká míra individuálnosti. Většinou se jedná o užití výrazů, která mají metonymickou vazbu na danou osobu (př. *andílek, beruška, kocourek* aj.) Domnívá se, že vzhledem k emočnímu potenciálu, který je v každém hypokoristiku obsažen, je psychicko-situační příznak vždy propojen s příznakem emočním. Tím je tedy umožněno, že úloha hypokoristik v různých funkčních stylech je dána přímou reflexí vztahů mezi lidmi, také jejich chováním, emocemi a temperamentem. (tamtéž, s. 64) V závěru svou práci shrnuje tím, že kategorie emocionality a oslovování jsou spojeny jak s psychoonomastikou, tak i se stylistikou. (tamtéž, s. 65)

Analytická část závěrečné bakalářské práce

V analytické části práce jsme excerpovali z uměleckých prozaických textů 19. a 20. století. Vybrali jsme dvě humoristická díla, u kterých se domníváme, že zde budou hojně zastoupeny expresivní lexémy ze všech vrstev českého jazyka a bude na nich možno analyzovat i emocionální stránku psaného projevu. Ze soudobé české humoristické prózy jsme vybrali dílo *Hovno hoří* od Petra Šabacha a jako humoristické dílo z 19. století byl zvolen humoristický román *Otec Kondelík a ženich Vejvara* od Ignáta Herrmanna. V této části bychom rádi nejdříve stručně shrnuli základní informace ze života autorů a uvedli soupis jejich významných děl. Dále se budeme stručně věnovat shrnutí obsahu námi vybraných prozaických textů.

Naše závěrečná práce je zaměřena na využití lexikální expresivity a emocionality na vybraných komunikátech. Emocionalitu vnímáme jako jakýkoliv projev emocí, expresivitu jako speciální a formálně signalizovaný jazykový jev. V předchozích částech práce jsme se pokusili shrnout teoretická východiska našeho praktického zkoumání, definovat jednotlivé pojmy expresivita a emocionalita. Teoretickým východiskem pro naše zkoumání lexikální expresivity byla již několikrát výše citovaná publikace Jaroslava Zimy *Expresivita slova v současné češtině*. Pro zkoumání emocionality jsme zvolili teze uvedené v publikaci Moniky Schwarz-Frieselové *Sprache und Emotion*, konkrétně tedy pasáže přeložené Mgr. Michaelou Žondrovou v její magisterské diplomové práci. Při určování, je-li slovo expresivní či nikoliv, jsme využili *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, především tedy jeho elektronické verze – *Slovník spisovného jazyka českého* dostupného na <https://ssjc.ujc.cas.cz/>. Zároveň jsme se pokusili využít i *Slovníku nespisovné češtiny*. (Hugo et. al. 2006) Snažili jsme se zde zahrnout komplexně co různé druhy praktických příkladů z textů tak, aby byly pokryty všechny oblasti, kterými se v této závěrečné práci zabýváme. Konkrétní jednotky jsme si dovolili vybírat do jisté míry intuitivně, aby byl přehled excerpt co možná nejpestřejší. Při určování expresivity jsme se však snažili držet výkladu ve *Slovníku spisovného jazyka českého*.

Klasifikace emocí

Abychom byli schopni v lexikálním materiálu vyhledat a rozpoznat emoce, v tomto odstavci si uvedeme jednoduchou klasifikaci pozitivních a negativních

emocí, na jejichž základu se následně pokusíme emoce interpretovat. Zaměříme se především na substantiva a adjektiva, která jsou s emocemi spojena. V námi excerpovaném jazykovém materiálu očekáváme výskyt emocí pozitivních i negativních. Dovolili jsme si k této klasifikaci převzít pasáž z diplomové práce Mgr. Michaely Žondrové (2018), která ve své práci jako základní podklad využívá klasifikaci psychologa Milana Nakonečného.

Mezi základní emoce, které uvádí, patří *strach, hněv, smutek, radost, obava, starost* a *naděje*. Autorka práce zde zahrnuje i *pocit viny, stud* a nejméně negativní emoci *starost*. Pro další potřeby zde uvádí i další emoce, které vycházejí z různých druhů hledisek, např. „z hlediska subjektu, k němuž je emoce ne/žádoucí (*spoluradost, závist, škodolibost, soucit*), z hlediska očekávání (*ulehčení, zklamání, uspokojení, naděje, strach, radost, lítost*), původce (*hrdost, stud, souhlas, hněv*), z hodnot (*obdiv, opovržení*), z hlediska preferencí (*láska, nenávisť*) či atribuce (*sebespokojenost, sebenespokojenost, vděčnost, hněv*).“ (Žondrová 2018, s. 38) Za primární cíl tedy nepovažujeme podat zevrubnou klasifikaci emocí, ale pouze pro potřeby této závěrečné práce uvést různé druhy emocí, které se v humoristických textech mohou vyskytovat.

3 Ignát Herrmann

3.1 Osobnost a dílo Ignáta Herrmanna

Ignát Herrmann byl český spisovatel, novinář a humorista. Narodil se 12. srpna 1854 v Horním Mlýně u Chotěboře jako třinácté dítě svých rodičů. Dětství strávil v Hradci Králové. Studoval v Praze na kupeckého učně. Svá první díla uveřejňoval v časopisech a novinách. Pracoval v Ottově nakladatelství, kde dva roky redigoval humoristický časopis *Paleček*, později byl přechodně zaměstnán v advokátní kanceláři. Od roku 1882 vedl nově založený časopis *Švanda dudák*. Pracoval jako redaktor v *Národních listech*, od roku 1893 až do své smrti v roce 1935 psal do nedělní přílohy pod pseudonymem Ypsilon. Jeho díla jsou soustředěna především k žánrové kresbě městského prostředí a drobného člověka. Zemřel 8. července 1935 v Řevnicích u Prahy. Mezi jeho díla patří například *Z chudého kalamáře* (1880), *Pražské figurky* (1884), *Drobní lidé* (1887), *Z*

pražských zákoutí (1889), román *U snědeného krámu* (1890) (Homolová a kol. 1982, s. 92–95).

Vrcholem tvorby Ignáta Herrmanna se stal román *U snědeného krámu*, kde realisticky popisoval život hlavního hrdiny Martina Žemly, který však v životě postupně ztroskotává a končí tragicky. Od tohoto pesimistického líčení se odklonil v 90. letech 19. století a drsnou metodu popisování vystřídal pořád kritický, avšak dobromyslný a humorný pohled na svět – dokladem toho je dílo *Otec Kondelík a ženich Vejvara*, kterým se v této práci budeme zabývat. Dílo je složeno z drobných příběhů rodiny pana Kondelíka, který je prosperujícím pražským malířem pokojů. Herrmann zde podrobně líčí život hlavních postav, na které s kritickým odstupem a laskavým humorem nahlíží. (Forst, Pešat 1993, s. 159–160)

Miloslav Hýsek ve svém díle *Ignát Herrmann* (1934) uvádí, že Herrmannovo dílo o otci Kondelíkovi nevzniklo najednou jako celek, ale vydával je jako povídky na pokračování v novinových vydáních – první kapitoly otiskl v *Národních listech*. Z jednotlivých povídek, ke kterým se v rozmezí několika let vracel, tedy vznikla románová řada *Otec Kondelík a ženich Vejvara* s podtitulem *Drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny*. Hýsek tento podtitul vysvětluje jako důvod žurnalistický – toto dílo bylo psáno jako série drobných povídek a každá kapitola měla vytvářet povídkový celek. (1934, s. 76–79)

Jako autor se soustředil na popis maloměstského života. Aleš Haman ve své stati *Žánrový realismus v české próze v 2. polovině 19. století* (1965), kde porovnává tvorbu autorů Jana Nerudy a Ignáta Herrmanna, uvádí, že Ignát Herrmann ve své próze vyzdvihuje maloměstské rysy jako originální, které v drobnokresbě zobrazuje jako dokument pro budoucnost a které detailně popisuje jako „přírodopisné zachycení jednotlivých životních jevů“. (Haman 1965, s. 55) Co se týče vlastností jazyka jeho děl, Haman uvádí, že je Herrmannův „hovorový charakter chápán především jako morfologická a lexikální odlišnost od spisovné normy, která sama o sobě je zdrojem komického účinku.“ (Haman 1965, s. 66)

4 Petr Šabach

4.1 Osobnost a dílo Petra Šabacha

Petr Šabach byl český prozaik. Narodil se 23. srpna 1951 v Praze. Narodil se do rodiny vojáka, jeho matka pracovala jako úřednice ministerstva školství a kultury. Studoval na střední knihovnické škole, po roce přestoupil na gymnázium. V roce 1969 byl po svém prázdninovém výletě do Velké Británie vyloučen z gymnázia. Znovu byl přijat na knihovnickou školu a po maturitě studoval teorii kultury na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Vystřídal řadu zaměstnání, pracoval kupříkladu jako technický redaktor, noční hlídač či odborný referent. V roce 2001 se stal spisovatelem z povolání a do roku 2011 vyučoval tvůrčí psaní na Literární akademii (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého v Praze). Svá díla, zejména tedy povídky, publikoval od roku 1975 v periodících *Mladá fronta*, *Práce*, *Tvorba*, *Kulturní rozvoj*. Zemřel 16. září 2017 v Praze. Mezi jeho díla patří například *Hovno hoří* (1994), *Babičky* (1998), *Opilé banány* (2001), *Čtyři muži na vodě aneb Opilé banány se vracejí* (2003), *Občanský průkaz* (2006) či *Tři vánoční povídky* (2007). Na motivy jeho próz natočil režisér Jan Hřebejk několik filmů (Janáček 1998, Příběhová 2018).

Pro účely analyzování expresivity a emocionality bylo zvoleno dílo *Hovno hoří*, které bylo poprvé vydáno v roce 1994. My jsme pracovali s vydáním z roku 2019 v nakladatelství Paseka. Toto dílo Petra Šabacha patří mezi čtenářsky velmi populární a nejvydávanější. Kniha je komponována jako sled volně řazených humorných příhod, který je příznačný pro autorovu tvůrčí metodu. (Gilk 2008, s. 397) Obsahuje tři texty – povídku *Sázka*, povídku *Bellevue* a novelu *Voda se šlávou*. V tomto díle „usiluje o pojmenování příčin vzájemného permanentního přitahování, dráždění i odpuzování mezi muži a ženami.“ (Machala 2008, s. 295) Petr Šabach využívá jako základní narační princip anekdotu⁵ nebo hospodskou historku⁶. Využívá zejména hovorovosti a dialogičnosti tohoto žánru, které jsou

---

⁵ Anekdota – je krátký vtipný příběh, který je zakončený ostrou humoristickou nebo satirickou pointou (*Příruční slovník jazyka českého*. V Praze: Státní nakladatelství, 1935–1957. Dostupný také na <https://psjc.ujc.cas.cz/>, cit. 21. 4. 2022)

⁶ Hospodská historka – Radko Pytlík hospodskou historku ve svém díle *Bohumil Hrabal* (1990) definuje jako „krátký epický, většinou humorně zabarvený útvar, jakýsi komentář k obecně prožívaným událostem, který je pokusem o tvůrčí projekci banality a každodennosti do oblasti fantazie.“ (Pytlík 1990, s. 20–21) Mezi její rysy uvádí autentičnost, hyperbolizace, přehánění. Vzniká v „nejpřirozenějším

hlavním nositelem dějového spádu. (Gilk 2008, s. 399) Docent Gilk také uvádí, že Šabachova próza je populární především díky lidovému charakteru historek, jejichž protagonisty jsou především prostí lidé, kteří mluví obecnou češtinou s množstvím vulgárních prvků projevu. (tamtéž, s. 399)

Již v samotném názvu knihy, *Hovno hoří*, kterou se budeme v této práci zabývat, lze najít expresivní výraz *hovno*. Dle *Slovníku nespisovné češtiny* se jedná o vulgarismus a lze jej interpretovat dvěma způsoby – jednak jej lze vyložit dle kontextu jako *výkal*, jednak jako *nic*. (Hugo 2006, s. 156) Stejný výklad podává i *Slovník spisovného jazyka českého*. V tomto případě budeme výraz interpretovat jako *výkal*, neboť se po rozboru knihy dozvídáme, že dva mladí chlapci při cestě z Paříže vedou konverzaci o tomto poněkud zvláštním tématu, tedy zda *hovno hoří*.

Opouštěli jsme Paříž. Nepohodlný autobus byl plný povykujících dětí. Seděl jsem u **okénka**, pozoroval ubíhající **baráky** a měl **nostalgickou** náladu – takovou, která se vás zmocní, když opouštíte Paříž. Všechny ty děti si odtud něco odvázejí, říkal jsem si. Jejich **hlavičky** jsou teď plné nezapomenutelných dojmů. Děvčata seděla vpravo, hoši vlevo. Sami si tak sedli, já jsem jim nic nenařizoval. Z dívčí sekce se ozývalo **žvatláni**. Půjčovaly si navzájem jakési plyšové **zvířátko** a pořád opakovaly: „**Jééé**, půjč mi ho ještě! Ten je **sladkej!** Mně ho taky podej! **Panebože**, ten je **sladkej!**“ Plyšová **potvora** s **připitomělým** úsměvem putovala z náruče do náruče a vždy vyvolávala novou **bouři nadšení**. Takhle jim to vydrželo asi půl hodiny. Na sedadlech za mnou seděli dva obrýlení chlapci s vysokými čely. Jejich rozmluva trvala celou trasu Paříž–Praha. Zcela vážně a ze všech stran rozebírali problém, jestli **hovno hoří**. Dva světy rozdělené jen úzkou uličkou.

Dílo *Hovno hoří* obsahuje 3 povídky: *Sázka*, *Bellevue* a *Voda se šťávou*.

Úvodní povídka díla nese název *Sázka*. Tuto povídku můžeme považovat za tzv. hospodskou historku. Vypravěč zde pozoruje dva starší muže, kteří se dohadují, je-li možné, aby medvěd kodiak měřil 3,5 metru. Jeden z mužů toto tvrzení považuje za nesmysl, a tak navrhuje, že druhého muže vezme na záda a udělají značku na zdi, kam dosáhnou. Číšnice se je snaží umravnit, což se jí moc nedaří, protože muži ve vzájemném popichování pokračují. Vymyslí si další sázku – jestli menší z obou mužů vydrží alespoň dvě minuty nedýchat. Větší z mužů o tom pochybuje a podezírá ho, že se nadechuje. Aby tedy měli jistotu, že je všechno

---

prostředí lidové anekdoty, uprostřed hromadné chlapské euforie“. Jsou pro ni důležité okamžité reakce na události. (tamtéž)

férové, ponoří menší z mužů hlavu do dřezu na pivním pultu, a nakonec sázku vyhraje. Oba poté spokojeně odchází z hospody jako nejlepší přátelé.

Druhá povídka díla je nazvána *Bellevue*. Tento výraz pochází z francouzštiny a lze jej přeložit jako „*krásný pohled*, nebo též *krásná vyhlídka*⁷“. V této povídce je hlavní postavou malá děvče. Vypravěč zde popisuje na první pohled idylické nedělní dopoledne. Holčička je přesvědčena, že by se jí daleko lépe žilo jako muži, a rozhodne se, že v dospělosti podstoupí změnu pohlaví. To ráno, o kterém vypráví, se rozhodne svou myšlenku sdělit i své rodině. Zatímco po snídani sedí na půdě jejich domu, z krásné půdní vyhlídky sleduje dění okolo sebe. Sleduje, co se toho dne přihodí všem členům rodiny – nejmladší bratr je ve třetí třídě a stále se pomočuje, starší bratr je zhrzený nešťastnou láskou, tatínek je kovář a toho dne má okovat koně, ze kterého má strach, a dědečka trápí problémy s močením. Hovoří také o své mamince – nechce být jako ona, lituje ji, protože se její život točí jen kolem rodiny. Dojde však k závěru, že jako muž by to také neměla jednodušší. Nakonec tedy své myšlenky přehodnotí a rozhodne se, že o žádnou změnu nestojí.

Poslední povídka díla je nazvaná *Voda se štávou*. Jedná se o nejrozsáhlejší povídku díla. Autor tentokrát vypráví životní příběh muže, od jeho dětství až po dospělost. Popisuje zde události, které se hlavnímu hrdinovi přihodí, a sledujeme jeho vývoj od mladého chlapce po dospělého průměrného manžela a milovníka rock'n'rolové hudby. Hlavní dějová linka je doplňována pásmy postav. Záměrem autora je v této povídce popsat rozdíly mezi mužským a ženským chováním.

K charakteristické promluvě, obzvláště pak mužských postav, využívá Petr Šabach především vulgarismů, augmentativ, deminutiv, pejorativ, výrazů familiárních, metafor, přirovnání a frazeologismů.

---

⁷ překlad Karolína Talajková

5 Analýza jazykového materiálu

5.1 Lexikální jednotky popisující emoce

Jak jsme již uvedli výše, pokusili jsme se jednoduše rozčlenit základní druhy emocí. Nyní se pokusíme konkrétně identifikovat emoce, které jsme v námi zkoumaných textech našli. Emoce budou rozčleněny do tří podskupin – slova popisující kladné emoce, slova popisující negativní emoce a slova, která emoce zprostředkovávají. K rozčlenění na jednotky emoce popisující a emoce zprostředkovávající jsme využili klasifikaci Moniky Schwarz-Frieselové (viz kap. 2.1). V obou dílech jsou jednotky popisující kladné a jednotky popisující záporné emoce v přibližném poměru, stejně tak v případě jednotek emoce zprostředkovávající. Níže tedy uvádíme ilustrační příklady.

5.1.1 Lexikální jednotky popisující kladné emoce

(57) Bylo vidět, jakou má ze všeho **radost**. (Šabach 2019, s. 16)

(58) Ale její **láska** tak úplně nezištná nebyla. (Šabach 2019, s. 60)

(59) Míč se zastavil v mrtvém bodě a chlapec ho pozoroval s **hrdostí**. (Šabach 2019, s. 38)

(60) A po takovýchto utěšujících slovech matčiny pravidelně pominula plačtivá nálada Pepiččina a očka její radostně plna **naděje** zajiskřila. (Herrmann 1988, s. 83)

5.1.2 Lexikální jednotky popisující negativní emoce

(61) A sama si nebyla vědoma, odkud ten **smutek**. (Herrmann 1988, s. 51)

(62) Ten se podíval úkosem na kováře, pokynul mu na pozdrav svou samčí **pýchou** a zaržál. (Šabach 2019, s. 26)

(63) Jak to, že nikdo nerespektuje jeho **utrpení**? (Šabach 2019, s. 34)

(64) Byly chvíle, kdy Vejvara ve svém mládeneckém pokojíku, zcela bezpečně, že ho nikdo neslyší, pokoušel se obhajovati nějakého smyšleného, neviditelného obžalovaného – a náhle se **ulekl** vlastního hlasu, zakoktal se, začervenel – a nemohl dále. (Herrmann 1988, s. 14)

5.1.3 Lexikální jednotky zprostředkovávající emoce

(65) Když Podzimek **dofňukal** a my dostali rozchod, snažil jsem se přiblížit se k těm holčičím očím blíž. (Šabach 2019, s. 80)

(66) Takhle byla **nejšťastnější**. (Šabach 2019, s. 33)

(67) Co se to dole, proboha, děje? **zděsila** se holčička. (Šabach 2019, s. 39)

(68) **Zamiloval** jsem se. Dlouho jsem **prožíval peklo**. (Šabach 2019, s. 72)

5.2 Expresivní lexikální jednotky

5.2.1 Expresivita inherentní

Všechny inherentně expresivní výrazy jsou v jazykovém systému značně výrazné. K jejich identifikaci nepotřebujeme znát kontext, ale jsme schopni jejich nápadnost rozpoznat ať už dle jejich sufixů, či hláskové skladby (viz kapitola 1.2.1).

Poměrně velkou část excerpt tvoří **deminutiva**. U těchto lexikálních jednotek převažuje kladný hodnotící příznak. Uvádíme příklady *jako myška, stařík, odsekávala číšnice písmenka, do úhledných sloupků, hrábl do vaničky, nechápala holčička vůbec nic, hošánek, vzala panenku, otevřela si okénko, sluníčko už vylezlo, zkoušel techničku, na partičku mariáše, zlatou kůrčičku, z hospůdky, mýjela lavičky, přešla pár skladbiček, v dívčích šatičkách, čekáme miminko, k její lasturce, za víření bubínků, do kapesníčku, strýček nechápal, s čepičkami pěny, se mihl mráček, s myrtovým věnečkem na hlavě, stupínek po stupínku, páni a slečinky, drobné milostné románky, s drdůlkem pěkně svinutým, hlavičky ptácat, stanul v koutečku, našli místečka u stolů, klapala kramfličky, paničku skoro zamrzelo, vypij si kafičko* atd. Ve výčtu uvádíme i výraz *hošánek*, který však v kontextu – Ty dostaneš pravačkou a na té budu mít vytetováno jediné slovo – VIDA! Jednou to své slovo, *hošánku*, uvidíš z nepříjemné blízkosti. (Šabach 2019, s. 20) – nese zápornou emoci. V jazykovém materiálu můžeme nalézt i deminutiva, která nesou záporný příznak, uvádíme např. *bakelitový černoušek, maličkou penzičku, blbeček malej, či takový frajírek*. Expresivita těchto výrazů je založena na kvalitativní změně významu – vyjadřují vztah mluvčího k dané skutečnosti, a ten může být dle uvedených příkladů kladný i záporný.

Hypokoristika jsou v obou textech rovněž zastoupena a v průběhu textů se opakují. Identifikovali jsme příklady domáckých obměn vlastních jmen: *Betynka, Pepička, Kačena, Eminka, Katka, Andulka, Toník, Saša, Pepík, Evička/Eváček, Lojzicka, Máňa*, i jmen obecně příbuzenských: *dceruška, tatínek, holčička, dědeček/děda, maminka, brácha, ségra, papínek*.

Další skupinou, kterou jsme v excerptovaném materiálu identifikovali, jsou expresivní výrazy **tvořené slovotvornými příponami**. Uvádíme např. *plešatec*,

výčepák, švihák, habán, plešoun, starouš, taťouš, frajeřina, špindíra, maličký, čistoučký atd.

Nejhojněji zastoupenou skupinou expresivních slov, které jsme v materiálu identifikovali, jsou však slova, která z hlediska formální podoby nezařazujeme do žádné z výše zmíněných oblastí. Abychom byli schopni určit, že se jedná o expresiva, opírali jsme se o *Slovník spisovného jazyka českého* a *Slovník nespisovné češtiny*. Jedná se především výrazy vulgární, které jsou výskytem typické především v díle Petra Šabacha. Užívání expresivních výrazů je velmi důležitým prvkem v uměleckých textech. Lexémy, které obsahují negativní konotaci, mohou být výrazným prostředkem aktualizace. V soudobé literatuře se často vyskytují vulgarismy, které se mohou promítat nejen v řeči postav, ale i v samotném titulu díla. Příkladem může být námi zvolené dílo *Hovno hoří*. (Čechová et. al. 2008) Za vulgární výrazy považuje *Nový encyklopedický slovník češtiny* pojmenování z následujících sémantických oblastí, jak uvádí Hradilová (2019) ve svém článku *Zhřešit myšlenkou, zhřešit slovem...k užívání vulgarismů v současných literárních textech*:

- 1) výrazy, které souvisejí se sexuálním aktem či lidskými genitáliemi;
- 2) urážející ženu nebo její (sexuální) chování;
- 3) spojené s vylučováním;
- 4) výrazy původně označující toaletu;
- 5) označení podle zvířat;
- 6) označení podle odumřelých částí rostlin;
- 7) výrazy, které mají původ v náboženství;
- 8) rasistické;
- 9) šovinistické;
- 10) označující zastánce amorálních a obecně negativně vnímaných názorů;
- 11) označující tělesné nebo mentální vady;
- 12) související se vzhledovými rysy;
- 13) související s negativně vnímanou vlastností;
- 14) neologismy (včetně těch vznikajících obměnou již existujících).

Identifikovali jsme např. *hajzl, do prdele, nesar, ty vole, coura, prochcal, hajzlpapír, prase, děvka, grázl, debil, kurva, buzerant, šoustal, bordel* a další. Za

zajímavý poznatek považujeme výraz *šnofouni* – nadávka pocházející z němčiny v díle Ignáta Herrmanna. Vyskytují se i slova zhrubělá – např. *svinstvo*. Petr Šabach také hojně využívá ve svých dílech znalosti slangového a argotického výraziva, např. *lampasák* (vojenský důstojník), *bafuňář* (SNČ uvádí význam sportovní funkcionář; z anglického výrazu *buffoon* také paňáca, šašek, ke kterému se přikláníme), *esenbák* (dřívější příslušník Sboru národní bezpečnosti), *kádrovák* (dřívější pracovník osobního oddělení, často v hanlivém významu), *klikař* (ten, kdo má štěstí, „kliku“), *pionýrák* (pionýrský tábor), *fór* (vtip), *grády* (obdivné hodnocení intenzity nebo úrovně), *sígr* (zlý člověk, darebák), *srab* (zbabělec), *špeluňka* (malý hostinec nejhoršího řádu) atd. V Herrmannově díle se hojně vyskytují slova přejatá z cizích jazyků – např. *obyčejný hudlař* (hanlivé označení pocházející z němčiny, jedná se o člověka, který ledabyle odvádí svou práci, packal) *šel vandrem* (původní germanismus, expresivní lexém vyjadřující cestování vůbec, potulování); slova zhrubělá – *ty kunte!* (prohnaný člověk, lišák); (historismy – např. *tobolka* (brašna, taška) a výrazy zastaralé – např. *kopulace* (vdavky, svatba), *jeho postava se všemi směry pěkně zaokrouhlila* (činit něco okrouhlým), *půjde na kostýmní merendu* (taneční zábava, veselice), *osušovala měkkým utěrákem* (utěrka, ručník), *chovanek svých a chovanců* (dívky a chlapci, kteří jsou vychováváni nebo žijí v nějakém ústavu), *toužící po náležitě turnýře* (původně z francouzštiny, hovorový zastaralý výraz pro společenskou obratnost, společenské vystupování), *mít jako z kolomastiky* (guma), *mužik s okuláry* (expresivní i zastaralý výraz pro brýle), *galoše* (gumové přezůvky); básnický výraz *luzný* ve významu krásný; hovorové výrazy – např. *blamáž* (ostuda, zesměšnění); nářeční výrazy – např. *šmitorálek* (nožík).

V textu jsme našli také slova, která se dnešnímu čtenáři *Otce Kondelíka a ženicha Vejvary* mohou zdát na první pohled nápadné, avšak mezi výrazivo expresivní nepatří, pro představu uvádíme např. *švarcvaldky* (klasické hodiny s kukačkou), *gardedáma* (dospělá či starší žena, která doprovází mladší dívku do společnosti), *princes* (dámské přiléhavé šaty), *britaniko* (druh doutníku).

5.2.2 Expresivita adherentní

U expresivně adherentních výrazů dochází k sémantické změně významu z původně neutrálního významu (více viz výše v kapitole 1.2.2).

Identifikovali jsme výrazy např. *nána* (hloupá žena), *huba* (zvířecí tlama, přeneseně ústa jako část obličeje), *xantipa* (zlá svárlivá žena), *lazar* (ubožák, nemocný, zubožený člověk), *všichni d'asi* (d'ábel, čert) *čertovský* (prokletý, zpropadený), *vašnosta* (dobře situovaný, usedlý muž, zpravidla omezený, domýšlivý), *obr* (velký člověk, velikán, kolos neobyčejné velikosti), *trdlovat* (nemotorně tancovat), *zlato/zlatý* (expresivní oslovení někoho důležitého), *vyžle* (velmi hubený člověk), *ječel strašně nahlas* (vydávat pronikavý, nepříjemný zvuk), *zahuhlal* (tlumeně, nezřetelně mluvit), *plešatec zafuněl* (těžce a hlasitě vydechovat nosem), *vřeštěl maličký* (ječet, vrískat, expr. přeneseno ve významu vydávat pronikavý ječivý zvuk), *zařval* (vydávat silný zvuk), *brabčák* (vrabec – v tomto kontextu však výraz považujeme za výraz mužského přirození), *rozlezli* (pohybovat se plazivě, v přen. významu pohybovat se obtížně, namáhavě), *žužlal* (žmoulat), *seladon* (člověk přehnaně uhlazeného vzhledu i chování), *hrozná otrava* (působí nudu, znechucení), *neškleb se* (tvářit se pitvorně), *ty hadry* (kus látky, přen. oblečení), *neštěbetaly* (vydávat proud nepřetržitých zvuků, přen. nepřetržitě mluvit o všem možném), *domácnost dýchala* (vyzařovat, šířit kolem sebe), *chroupaly cukroví* (kousat, pojídat, přen. s chutí něco jíst, do něčeho kousat).

Do kontrastu bychom rádi uvedli případ, kdy je výraz *zlato/zlatý* použit s konotací pozitivní i s konotací negativní, ironickou: *Pepičko! Pepičko! Zlaté dítě milé – setkáme se takto ještě někdy?* (Herrmann 1988, s. 67) × *Věděli, že jsem z bolševické famílie, takže jsem byl jasně „jejich zlatej kluk“.* (Šabach 2019, s. 119).

6 Jazyková komika

Pro potřeby naší závěrečné práce byla vybrána dvě humoristická díla. Proto považujeme za vhodné nastínit možnosti, jak se může v těchto humoristických textech projevat komika. Opíráme se o studii *Jazyková komika* (1941) Bohuslava Brouka.

Autor se ve své studii zabývá komičnem, jeho projevy po stránce jazykové, tvaroslovné a syntaktické a zaznamenává lexikum, slovní hříčky a vtipy. Jazykovou komiku hned v úvodní části práce definuje jako „komiku jazykových projevů, která vyvěrá ze zvláštní povahy výrazových prostředků“ (Brouk 1941, s. 9) Existují dva typy jazykových projevů – mluvené a písemné. I přesto, že je písmo považováno za ekvivalent mluvy, existují jisté typické kvality, které jsou buď charakteristické pro písmo, nebo pro zvuk. „Mluva může působit komicky zvláštním způsobem, který nelze vůbec nebo jen velmi těžko a málo zdařile zaznamenat, právě tak, jako zase je s to působit komicky prostředky, kterých nelze využít v mluvě.“ Proto se domnívá, že je třeba přistupovat k projevům mluveným a psaným odděleně. (tamtéž, s. 9) Komika slovních projevů nemusí vždy vyplývat pouze ze zvláštních příznaků jazykových prostředků, ale také ze situace, do které je projev zasazen. Naopak je také možno docílit stejně komického působení, když do původně nekomické situace zasadíme zvláštně stylizované prostředky. Některé jazykové projevy také mohou působit komickým dojmem pouze svým tématem, tematickým zařazením. Brouk uvádí, že formu sdělení není nikdy možno oddělit od jeho obsahu a že forma vždy působí na intenzitu komiky v obsahu. (tamtéž, s. 11–13)

Stejně tak jako slovní komika může být i komika písemná závislá nebo nezávislá na kvalitách výrazového materiálu. Bohuslav Brouk se domnívá, že za komické písemné projevy můžeme považovat všechny proslovitelné projevy, nezávisle na kvalitě jejich výrazového materiálu, pokud je můžeme zaznamenat písemně. Takový projev lze autenticky zaznamenat pouze zhruba, neboť při slovním projevu na komiku mohou působit i další vlivy, například komická výslovnost, kterou do textu nelze přenést úplně přesně. (Brouk 1941, s. 17) Domnívá se, že v proslovitelném jazykovém projevu by takový jev neměl na recipienta žádný komický účinek. Dále také Brouk uvádí například psaní českých slov cizím způsobem či zvláštní vnější úpravu textu (například různě psané písmo nebo

rozlišná délka řádků, které v konečném důsledku mohou vytvořit optický obrazec). Za hlavní zdroje komična v textových záznamech tedy považuje nesprávný pravopis a zvláštní vnější úpravu textu. (tamtéž, s. 18–19) Pro ilustraci tohoto jevu bychom rádi uvedli pasáž z knihy *Hovno hoří* ze strany 97 a pasáž z *Otce Kondelíka a ženicha Vejvary* ze strany 108:

(69) Pohodlně se opřel a moudře přikyvoval. Když jsem skončil, zvesela mi vysvětlil: „Já myslím dělat polyticky!“ Koktal jsem cosi o tom, že jsem dodnes jaksi neměl čas se nějak výrazně zapojit, že se ale pravidelně zúčastňuju brigád v okolí domu, a cítil jsem, že vlhnu na zádech. Potom kádrovák vstal, obešel stůl a jemně mě vzal za ramena. Usmíval se a plácal mě do zad, když říkal: „Nevady. To nevady. Ty – vyž co?!“ V očích mu vzrušeně zaplálo. „Ty pržidež, až budež dělat!“

(70) „Tady maj fárplán – vyhledaj si to – já to na něm nemám. – Snad chtějí do Čerčan?“ Za „nevyčerpatelný pramen“ jazykové komiky považuje především výběr slov a rčení. Řadí sem archaismy, neologismy, užívání dětských slov, deminutiv, užívání cizích slov (germanismy, anglicismy) či cizojazyčné skladby. Tento jev pojmenovává jako barbarismus – cizí slova se vyskytují ve svém originálním znění, nebo s českými koncovkami, anebo též jako fragmenty ve slovech složených (*grandpodnik*). Uvádí, že barbarismy užívali především dekadenti, kteří chtěli oživit svůj básnický jazyk. Jako další specifický jev ozvláštňování jazyka uvádí tzv. makaronismus – střídavé mluvení více jazyky najednou, nebo připojování cizích koncovek k českým slovům. (Brouk 1941, s. 40–50) Za však největší zdroj komických slov považuje dialekty, slangy a argot, která jsme v naší práci identifikovali. Mezi slova, která rovněž mohou být často komická, řadí i nadávky, obscénní a zhrubělé výrazy a samotný jazyk hovorový. (tamtéž, s. 51–58)

(71) **hajzl, prase, vole, šnofouni**

(72) **svinstvo**

(73) „**Děte už voba do hajzlu!**“ křičel výčepák. (Šabach 2019, s. 17)

Naopak stejně komicky může vyznít i jazyk spisovný. Především, když je využíván velmi strojeně či nemístně. Brouk jako projev komiky také uvádí jazyk básnický, rýmy, vtípné metafory, parodie a různá komická vlastní jména. (tamtéž, s. 58–68)

Komika v českém kontextu se začala vyvíjet na přelomu 18. a 19. století, v období národního obrození, kdy je se do popředí dostává moderní národní identita. Česká literatura dosahuje humoristického vyladění v druhé polovině 19. století (díla Jana

Nerudy, Jakuba Arbese, Ignáta Herrmanna). Vyladění převládá až do 20. století v komice autorů Karla Poláčka nebo Zdeňka Jirotky a přetrvává dodnes. (Borecký 2004, s. 18–19) Ignát Herrmann si své čtenáře získal především svým soucitným tónem a smyslem pro humorné situace. Čtenáři oceňovali především dobře odpozorované typy postav a figurek, mezi nimiž žili. Věnoval se především popisu lidí, kteří žili v Praze maloměstským stylem života. Popisoval jejich starosti, radosti, živobytí, společenský vzestup i zaopatření svých potomků. (Polák 1990, s. 241) Herrmann svého hrdinu stavěl do směšných situací.

Charakterizace postav jazykem, kterým dané postavy hovoří, je v literatuře velmi starým a hojně užívaným prostředkem. Pochopitelně se však charakterizace měnila v průběhu historického vývoje literatury a vzhledem k dobovým normám. Pro literaturu 18. století a počátek 19. století je například typické užívání dialektů. Šlo o znak jakési zaostalosti, kdy postavy neovládaly soudobou jazykovou normu. Užívání těchto prostředků pak získávalo komickou funkci. V současné próze však užívání dialektu jako charakterizačního prostředku postav ustupuje do pozadí a do popředí se dostává především obecná čeština a vulgarismy. (Hrabák 1962) V námi zkoumaném *Otci Kondelíkovi a ženichu Vejvarovi* se hojně vyskytují přechodníky (*popadnuv, kráčeje*); slova přejatá (především z němčiny a francouzštiny); slova zastaralá (*kopulace, merenda*), u kterých se domníváme, že dnešní čtenáři by bez *Slovníku* významy jednotlivých slov identifikovali jen velmi těžce. K vyprávění užívá především češtinu spisovnou s hovorovými prvky.

Naopak Petr Šabach ve svém díle užívá především češtiny obecné, s četnou množinou výrazů vulgárních, zhrubělých, deminutivních, pejorativních, také hovorovosti a dialogičnosti. Jsou zachovávány prvky mluveného projevu, které celé dílo zautentičtují. Expresivitu těchto slov shledává Miroslav Grepl především ve faktu, že tato slova jsou společností považována za tabuová a mají k sobě nezávadné neutrální ekvivalenty. (Grepl 1965, s. 55) Jeho vypravěč detailně vnímá dění okolo sebe, sleduje detaily, které nakonec mohou vytvořit v krátkých povídkách překvapivý celek. Nezneužívá slabiny svých postav, ale naopak s nimi soucítí – kde můžeme hledat základ jeho vlídného humoru a nostalgie. (Gilk 2008, s. 400) Povaha vulgarismů a obecné češtiny se vzhledem ke starší literatuře mění. Názor čtenářů a kritiky k průniku prvků obecné češtiny do literárních děl není jednoznačný – někteří v tomto faktu vidí obohacování

slovní zásoby a staví se k jevu kladně, jiní naopak jev naprosto odsuzují. (Hrabák 1962)

Závěr

V naší závěrečné práci jsme se zaměřili na výzkum výskytu lexikálních projevů expresivity a emocionality v literárních textech. Pro náš rozbor byla zvolena dvě humoristická prozaická díla – román *Otec Kondelík a ženich Vejvara* a povídkový soubor *Hovno hoří*.

Vytvořili jsme reprezentativní vzorek expresivního a emocionálního lexikálního výraziva. Před samotnou analýzou těchto textů bylo nezbytné podat teoretické poznatky o námi zkoumaných jevech. Bylo nutné definovat a vymežit pojmy expresivita a emocionalita. K tomu jsme využili odborné literatury, na jejímž základě jsme charakterizovali nositele lexikální expresivity a emocionality. Při identifikaci druhů expresivity jsme vycházeli z dělení Jaroslava Zimy a převzali jsme jeho dělení na expresivitu inherentní, adherentní a kontextovou. Zaměřili jsme se především na první dva druhy expresivity, které se v našich textech hojně vyskytovaly. V rámci expresivity inherentní jsme k tomuto dělení připojili i skupinu slov, které jsme nebyli schopni identifikovat podle jejich formální podoby. Jednalo se především o slova vulgární, kterým jsme následně v analytické části věnovali dostatečný prostor.

Domníváme se, že u obou těchto prozaických textů je výskyt lexikálních projevů expresivity a emocionality hojný – oba autoři se snaží svá díla těmito prostředky ozvláštnit, ale čtenáře nijak násilně nepodněcují k prožívání emocí, které mohou být skrze texty zprostředkovány. V průběhu textů se emoce zpravidla opakují.

Autoři se snažili věrně přiblížit popisovanou situaci a zároveň své čtenáře především pobavit. Petr Šabach se svým vyprávěním snaží humorně popsat fragmenty každodenního života a využívá k tomuto popisu repertoár různého výraziva. Svou znalostí argotu, slangu, vulgárních lexikálních prostředků obohacuje své texty, které následně působí velmi autenticky. Svá díla zasazoval především do období socialismu a jeho poetika vychází především z autobiografického základu. Hovorový jazyk a obecná čeština, které ve svých dílech využívá, nepůsobí strojeně a dle našeho názoru je pro dnešního čtenáře velmi srozumitelný. Expresivní výrazy nekumuluje a díky tomu pak text nepůsobí přehnaně strojeně.

Ignát Herrmann, autor píšící a tvořící v průběhu 19. století, své dílo *Otec Kondelík a ženich Vejvara* zaměřil především na osudy pražského malíře a jeho rodiny. Své dílo psal na rozdíl od Petra Šabacha především jazykem spisovným s občasným ozvláštněním textu výrazy hovorovými či zastaralými. Text obsahuje velké množství přechodníků, obráceného slovosledu, které na nás působily do jisté míry vznešeným dojmem. Dle našeho názoru může být pro některé dnešní čtenáře složitější významům některých slov porozumět. Z toho pak následně může vyplynout jakési nedocení tohoto humoristického díla. Nelze však zapřít, že se jedná o humorné dílo, které je protkáno především vtipnými situacemi, které, jak se domníváme, na čtenáře mohou působit humorněji než samotný použitý jazyk. Postavy Václava Kondelíka a Františka Vejvary jsou značně realistické a navzájem protikladné, což způsobuje v díle komické situace. Hlavní postavu Kondelíka můžeme vnímat jako obecný lidský typ, který je usedlý, má rád svůj řád a nečekané situace jej dokáží velmi rozladit. Domníváme se, že Herrmann se ve svém díle snaží především realisticky popsat zážitky a ty následně předává čtenářům. Herrmann, stejně jako Šabach, využívá svých znalostí a osobních zkušeností z období, ve kterém žil a tvořil.

V analytické části naší práce jsme se nesnažili podat konkrétní počet excerpovaného výraziva, ale spíše vytvořit reprezentativní množinu z obou těchto děl a nastínit, jakými způsoby se v uměleckých textech může expresivita a emocionalita projevovat. Zaměřili jsme se především prvky, které se čtenářům mohou zdát v textu nápadné.

Anotace

Jméno a příjmení autora: Karolína Talajková

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Lexikální projevy emocionality a expresivity v literárním textu

Jméno vedoucího diplomové práce: Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Počet znaků: 88 337

Počet titulů použité literatury: 24 titulů (+ 4 elektronické)

Klíčová slova: expresivita, emocionalita, lexikální expresivita, emoce, expresivita inherentní, expresivita adherentní, expresivita kontextová, Ignát Herrmann, Petr Šabach

Anotace diplomové práce

Bakalářská práce se zabývá lexikálními projevy expresivity a emocionality v uměleckém textu. K analýze byla vybrána dvě prozaická díla – Otec Kondelík a ženich Vejvara od Ignáta Herrmanna a Hovno hoří Petra Šabacha. Ze zmíněných textů jsme vytvořili soubor konkrétních excerpt, který jsme následně podrobili analýze se zřetelem k použitému typu expresivity. Za projevy emocionality v textech jsme považovali jakýmkoliv způsobem vyjádřené a popsané emoce. Východisky pro analyzování materiálu jsou teoretické poznatky, které jsou zaměřeny na lexikální expresivitu a emocionalitu. Analýza excerpovaných textů se zaměřuje na různé projevy lexikální expresivity a emocionality.

Anotation

The bachelor thesis deals with lexical manifestations of expressivity and emotionality in an artistic text. Two prose works were selected for the analysis – Otec Kondelík a ženich Vejvara by Ignát Herrmann and Hovno hoří by Petr Šabach. From the mentioned texts we created a set of specific excerpts, which we subsequently subjected to analysis with regard to the type of expressivity used. We considered emotions to be expressed and described in any way as manifestations of emotionality in the texts. The

basis for material analysis is theoretical knowledge, which is focused on lexical expressivity and emotionality. The analysis of excerpted texts focuses on various manifestations of lexical expressivity and emotionality.

Resumé

The presented bachelor thesis deals with lexical manifestations of expressivity and emotionality in Czech prose texts. In this final work, we try to address both of these phenomena, based on the analysis of two prose texts. For our analysis, we chose a humorous novel from the 19th century, *Otec Kondelík a ženich Vejvara* by Ignát Herrmann, and *Hovno hoří* by Petr Šabach, which represents contemporary Czech art. Both of these works are very popular in Czech literature. In this final work we also devote space to basic information about the authors' lives.

In order to be able to recognize these phenomena, ie expressiveness and emotionality, in the text and correctly determine them, it is necessary to proceed from the theoretical knowledge, which we deal with in the first part of this final work. The aim of the theoretical part of the work is to provide theoretical knowledge about expressiveness and emotionality, to describe their relationship and their differences. We place great emphasis on the knowledge and work of *Expression of the Word in Contemporary Czech* by Jaroslav Zima, who pays close attention to expressiveness, and from whose division into expressiveness inherent, adherent and contextual we proceed in the analytical part of the final thesis. In order to be able to identify the types of emotions, we present a simple classification of basic human emotions. We then distinguish emotional units according to the criterion of whether they mediate or describe emotions. This division is based on the findings of Monika Schwarz-Friesel.

In the analytical part of the work we try to find and process specific examples of lexical expressions of expressiveness and emotionality in the texts. We consider expressiveness to be a formally signaled linguistic phenomenon and emotionality to every manifestation of emotions, whether positive or negative.

Použitá literatura

Primární literatura

- 1) HERRMANN, Ignát. *Otec Kondelík a ženich Vejvara: drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny*. 20. vyd. (v Čs. spis. 1. vyd.). Praha: Československý spisovatel, 1988. 368 s. Slunovrat. Ilustrovaná řada.
- 2) ŠABACH, Petr. *Hovno hoří*. Vydání třetí. V Praze: Paseka, 2019. 162 stran. ISBN 978-80-7637-010-4.

Sekundární literatura

- 1) BROUK, Bohuslav. *Jazyková komika*. Praha: Václav Petr, 1941, 120 s.
- 2) ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie a MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 381 s. ISBN 978-80-7106-961-4.
- 3) FORST, Vladimír, ed. *Realismus a modernost: proměny v čes. próze 19. století; sborník statí*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. 163 s.
- 4) GILK, Erik, ed. *Karel Poláček a podoby humoru v české literatuře 19. a 20. století: sborník příspěvků ze symposia [konaného 20.-22. května 2004 v Rychnově nad Kněžnou]*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 2004. 299 s. ISBN 80-7326-025-5.
- 5) GREPL, Miroslav et al. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 800 s. ISBN 80-7106-134-4.
- 6) GREPL, Miroslav. Významný pokus o syntetický výklad expresivity slova. *Slovo a slovesnost: Časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. Praha: Melantrich, 1965, roč. 26, č. 1, s. 55.
- 7) HAMAN, Aleš. Žánrový realismus v české próze v 2. polovině 19. století. In: FORST, Vladimír, ed. *Realismus a modernost: proměny v čes. próze 19. století; sborník statí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 49-81. [online] [cit. 15. 7. 2021] Dostupné z:

<https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/sborniky/1965/Realismus%20a%20moderna/Haman.pdf>

- 8) HOMOLOVÁ, Květa, Zdeněk PEŠAT a Mojmír OTRUBA, ed. *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 3. Praha: Československý spisovatel, 1982, 371 s.
- 9) HRABÁK, Josef. Několik úvah o obecné češtině a vulgarismech v současné české próze. *Naše řeč*, ročník 45 (1962), číslo 9–10, s. 289–298. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4920>
- 10) HRADILOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, 120 s. Monografie. ISBN 978-80-244-4841-1.
- 11) HRADILOVÁ, Darina. (2020). Zhřešit myšlenkou, zhřešit slovem... K užívání vulgarismů v současných českých literárních textech. *Studia Et Documenta Slavica*, 9(3), s. 67–80. Dostupné z: <https://openjournal.pl/index.php/sds/article/view/2606>.
- 12) HRUŠKA, Petr, Lubomír MACHALA, Libor VODIČKA a Jiří ZIZLER, ed. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008, 738 s. ISBN 9788020016300.
- 13) HUGO, Jan, ed. *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. Praha: Maxdorf, ©2006. 413 s. ISBN 80-7345-086-0.
- 14) HÝSEK, Miloslav. Ignát Herrmann. V Praze: F. Topič, 1934. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d68bcf50-6ebc-11e2-b1d4-005056827e51>
- 15) LOTKO, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. 3. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003, 128 s. ISBN 8024407205.
- 16) MIKULOVÁ, A.: Emocionalita, expresivita a hodnocení – integrace v jazycích a jazykovědných koncepcích. In KRČMOVÁ, M. a kol.: *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*. Praha: NLN, 2010.
- 17) POLÁK, Josef. *Česká literatura 19. století*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. 308 s. Učebnice pro vysoké školy. ISBN 80-04-23906-4.

- 18) PYTLÍK, Radko. *Bohumil Hrabal*. Praha: Československý spisovatel, 1990, 285 s. ISBN 8020202390.
- 19) *Příruční slovník jazyka českého*. V Praze: Státní nakladatelství, 1935-1957. 9 sv. Dostupný také online na <https://psjc.ujc.cas.cz/>.
- 20) ŠRÁMEK, Rudolf, 2013. Emocionalita – spojnice psychoonomastiky a stylistiky. In: KLÍMOVÁ, Květoslava, Ivana KOLÁŘOVÁ a Jana Marie TUŠKOVÁ. *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6114-9.
- 21) ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, 139 s.
- 22) ŽONDROVÁ, Michaela. *Emocionalita a expresivita mediálního textu (se zaměřením na lexikální jazykové prostředky)*. 2018, 166 178. Diplomové práce. Univerzita Palackého, Katedra bohemistiky. Vedoucí práce Darina Hradilová.

Elektronické zdroje

- 1) Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR. ©2018 [cit. 3. 8. 2020]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>, heslo „Petr Šabach“
- 2) *Příruční slovník jazyka českého*. V Praze: Státní nakladatelství, 1935-1957. 9 sv. Dostupné z: <https://psjc.ujc.cas.cz/>, heslo „anekdota“
- 3) Ústav pro jazyk český ČSAV. *Slovník spisovného jazyka českého*. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>.
- 4) Michal Křístek (2017): EXPRESIVUM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/EXPRESIVUM> (poslední přístup: 3. 8. 2020)
- 5) Jaroslav Hubáček, Marie Krčmová (2017): ARGOT. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARGOT> (poslední přístup: 7. 4. 2022)

- 6) Petr Karlík (2017): REDUPLIKACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/REDUPLIKACE> (poslední přístup: 7. 4. 2022)
- 7) Renata Novotná (2017): ONOMATOPOIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ONOMATOPOIE> (poslední přístup: 7. 4. 2022)
- 8) Marek Nekula (2017): FUNKCE JAZYKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/FUNKCE JAZYKA](https://www.czechency.org/slovník/FUNKCE_JAZYKA) (poslední přístup: 24. 4. 2022)